

Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru

Akif HAYTA, Öğr. Gör.

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Atıf- Hayta, A. (2006). Anneden Allah'a: Bağlanma teorisi ve İslâm'da Allah tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 29-63. © Değerler Eğitimi Merkezi

Özet- John Bowlby tarafından geliştirilen bağlanma teorisi, yaşam boyu süren psikolojik bir sosyal ve kişilik gelişim teorisidir. Bağlanma teorisi bebek-çocuk ve bakıcısı arasındaki bağın gelişimi ve bu ilişkinin çeşitli fonksiyonlarının daha sonraki psikolojik gelişim üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bağlanma teorisi bebek ve çocuk üzerine yapılan çalışmaları önemli derecede etkilemiş ve yığınla araştırmaya konu olmuştur. Aynı zamanda geniş bir alana yayılarak din psikolojisi araştırmalarında da etkili olmuştur. Son yıllarda Lee A. Kirkpatrick teorisinin, dinî inancın pek çok yönünü, özellikle Tanrı'yla olan ilişkilerin algılanışıyla ilgili olan boyutlarını anlamak için güçlü bir temel yapı sağladığını ileri sürmüştür. Dine bağlanma teorisi yaklaşımının odak noktasını Tanrı'ya bağlılığın nasıl algılandığı olgusu oluşturmaktadır. Kur'an'da Tanrı'nın pek çok isminden söz edilir, fakat O'nun en yüce ismi Allah olarak nitelendirilmiştir. İslâm düşüncesinde Allah'ın insanlara daima çok yakın ve şefkatli olduğuna inanılır. İslâm tasavvufunda Sevgi ve Nur-Rahmet Allah'ın en önemli iki ismini oluşturur. Sevgi ve Rahmet kavramları İslâm'ın derunî öğretisinin en belirgin ayırıcı özellikleridir. Kur'an'da Allah'a atfedilen el-Hubb (sevgi) kavramı insanla Allah arasındaki ilişkiyi belirleyen temel kavramdır. Müslümanların kutsal kitabı Allah'ı el-Vedûd, en çok seven olarak tanımlar. Diğer önemli isimler olan er-Rahman ve er-Rahim isimleri çoğu zaman Allah'a bağlanma yaklaşımının anelik özelliklerine vurgu yapar. Bu çalışma bağlanma teorisine göre İslâm'da Allah kavramının araştırılmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler- Bağlanma Teorisi, Anne, Ana-Baba Çocuk İlişkisi, Çocukluk, İslâm, Allah Tasavvuru.

“Anne sevgisinden yoksun büyüyen çocuklar, kendilerini sevmek, diğerlerinin onları seveceğine inanmak veya başkalarını sevmek için gerekli olan temel güven duygusunu geliştiremezler. Yetişkin hayatlarında yabancılaşırlar, içlerine kapanırlar ve başkalarıyla genellikle düşmanca ilişkiler kurarlar...” (Irwin Yalom (2005). *Scopenhauer Tedavisi - Bugünü Yaşama Arzusu*. Çev: Z.İ. Babayiğit, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, s.56)

Giriş

Bağlanma teorisi (*attachment theory*) ile ilgili araştırmalar, geçen yüzyılın başından itibaren başlamış ve son 40 yılda çocuğun çevresi ile güvenli bağlanma ilişkilerinin kritik önemi konusunda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu teoriye göre, çocukların kendilerine bakan yetişkinlerle kurdukları ilk bağlılık ilişkileri, onlara yalnızca içsel bir bağlantı modeli sağlamakla kalmaz, daha sonraki ilişkilerinin de temelini oluşturur. Güvenli bağlanma sonucu çocuklar; başka bir insanla inanç ve güvene dayalı bir ilişkiyi, kendine güveni, sosyalleşmeyi, manevî gelişim ve yaşantıyı, sevmeyi ve değerli olmayı öğrenir.

Bağlanma teorisi, insanlarda duygusal bağların işlevleri, coşkusal dinamikleri, evrimsel kökenleri ve gelişimsel seyrine ilişkin geniş bir dizi araştırma alanı gündeme getirmektedir. En temel haliyle bağlanma teorisi, insanların kendileri için önemli olan başka kişilerle güçlü duygusal bağlar kurma eğiliminin nedenlerini açıklayan bir yaklaşımdır. İlk bağlanılan anne ya da çocuğa bakan asıl kişi, çocuğun karmaşık ve potansiyel bakımdan tehlikeli bir dünyayı keşfedip onun hakkında bilgi edinebilmesini sağlayan emin bir kale; ayrıca stresli ve acılı dönemlerinde bir rahatlama ve güven tazeleme kaynağıdır. Bir çocuğun annesine ya da kendisinin bakımını üstlenen başka bir kişiye duyduğu ilk bağlılık, hem sonraki ilişkilerin dayandığı temeldir; hem de daha kapsamlı biçimde, sonraki ilişkilerin kurulup yürütülmesini belirleyen bir işlerlikli model ya da beklentiler kümesi sunar (Bkz. Bretherton, 2000; Meins, 1997; Cassidy, 1999; Ainsworth, 1982).

Bağlanma teorisi psikanalitik gelenek içerisinde doğmuş ve gelişerek yeni bir yaklaşım halini almıştır. Kuramın, özellikle nesne ilişkileri teorisi ile geçmiş bir temeli ve hâlâ etkisini kısmen de olsa sürdüren bir göbek bağı bulunmaktadır (Bkz., Fonagy, 2001; Cortina & Marrone, 2003). Nesne ilişkileri teorisi ile ilgili araştırma geleneği iki ana ekseninde gelişmiştir. Bunlardan ilki, verileri kağıda döken fakat kuramsal çözümleme açısından zayıf; ikincisi ise somut ampirik bir temellendirmeden yoksun yorumlardan ibaret bir gelenektir (Greenberg & Mitchell, 1983). Nesne ilişkileri teorisi geleneğinde yetişen John Bowlby'nin geliştirdiği ve teori haline getirdiği Bağlanma Kuramı ise nesne ilişkileri teorisinin eksik kaldığı ve açıklayamadığı noktaları geliştirerek daha geniş, gelişime dayalı, sosyal psikolojik bir teori olmuş ve temel çizgilerini belirginleştirerek nesne ilişkilerinden kopmuştur. Bağlanma teorisyenleri yukarıda değindiğimiz iki farklı geleneği, somut veriler ve anlatı niteliğinde örnekler içerecek, fakat aynı zamanda kuramsal bağlantılar açısından da zengin bir yapı oluşturacak şekilde birleştirme gayreti içerisinde olmuşlar ve yaptıkları araştırmalarla da bunu büyük ölçüde başarmışlardır.

Bowlby ve diğer teorisyenleri tarafından etnolojik ve biyolojik özellikleri nedeniyle bağlanma sisteminin her yerde geçerli ve doğru bir yaklaşım olarak ileri sürülmesine karşın bağlanmanın farklı kültürlerde farklı fonksiyonlara sahip olabileceği ve bağlanmadaki bireysel farklılıkların kültürden kültüre değişebileceği kabul edilmektedir. Bağlanma teorisi araştırmalarının çoğunluğunun batı kültüründe yapıldığı, diğer kültürlerle ilgili çalışmaların çok az ve yetersiz olduğu görülmektedir. Konu din ve dinsel unsurlar olduğunda durum daha da karmaşık görünmektedir. Ülkemizde bağlanma teorisi ile ilgili yapılmış doktora ve yüksek lisans çalışmaları bulunmaktadır, fakat çalışmalarda dinle ilgili bir başlık, bilgi ve sonuca rastlanmamıştır (Örnek olarak Bkz. Güngör, 2000; Kart, 2002; Tolan, 2002). Bununla birlikte bağlanma teorisi bağlamında Allah tasavvuru incelenirken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir etken; dini inanç ve yaşantıların kültürden kültüre ve dinden dine büyük değişiklikler göstermesidir. Ayrıca ebeveyn-çocuk ilişkileri ve çocuk yetiştirme uygulamalarının da kültürel etkenlere bağlı ve önemli farklılıklar içerdiği bilinmektedir. Konu Allah tasavvuru olduğunda, Hıristiyanlıktaki Tanrı kavramının tahlili ile İslâm'daki Allah mefhumunun tahlili birbirinden oldukça farklı unsurlar ifade edemektedir. Müslüman araştırmacılar ya da İslâm'ı inceleyen herhangi bir bilim adamı, batı düşüncesi- veya düşünce sistem-

leri- içinde yapılan çalışmalardan yararlanmayı düşünürken bu noktaya dikkat etmek zorundadır. Aynı durum sosyal bilimler; din sosyolojisi, din psikolojisi alanları içinde yer alan bütün konular için söz konusudur (Aydın, 2000 / 1991).

Bağlanma teorisine göre, tek tanrılı dinlerin bağlanma dinamikleri açısından potansiyel olarak anlaşılabilir olması mantıklı gözükmektedir. Eğer bir kimse kendisini Tanrı'yla ya da diğer ilahî varlıklarla bir ilişki içerisinde hissediyorsa, özellikle de bununla sıkıntılı ve zor anlarında güvenilir bir üs veya güvenilir bir sığınak sağlıyorsa, bağlanma modeli dini inanç ve yaşantıyı anlamada kullanışlı ve açıklayıcı olabilir (Kirkpatrick, 1995: 462).

Bu makalede amaç; Batı kültüründe bağlanma teorisi çerçevesinde dinî bağlanma konusunda yapılan çalışmalardan çıkan sonuçlar ve bu sonuçların bir eleştiri süzgecinden geçirilerek İslâm kültürü bağlamında bir değerlendirmesi ve İslâm'da Tanrı tasavvuruna bağlanma yaklaşımı açısından bir genel bakışı temellendirme çabası olacaktır. İslâm kültüründe yapılmış çalışmalar belirginleştğinde eldeki bulguları örgütlemek ve gelecek araştırmalara yol göstermek için bir kuram geliştirme inancımızı muhafaza ederek, sınırlı bir alandaki bilgilerin kaynaştırılabileceğini göstermeye çalışacağız.

Bağlanma Teorisi

John Bowlby (Bowlby, 1969 / 1973 / 1980) tarafından ortaya konan ve daha sonra da sayısız araştırmacının geliştirdiği bağlanma teorisi, birçok psikolojik araştırmada çok ve çeşitli uygulamalar bulan güçlü bir sosyal ve duygusal gelişim teorisidir. Bağlanma teorisi çalışmaları Mary Ainsworth'un araştırmalarıyla daha da belirginleşmiştir. Bowlby ve Ainsworth'un öncülük eden araştırma ve kuramlarıyla bağlanma yaklaşımı bebek ve çocuk gelişimi üzerine yapılan araştırmaların büyük bir bölümünün odak noktasını teşkil etmektedir.

Bağlanma, insanların kendileri için önemli gördükleri kişilere karşı geliştirdikleri güçlü duygusal bağlar olarak tanımlanmaktadır. Bağlanılan kişiye yakın olma ve yakınlığı koruma bağlanma sisteminin en temel özelliğini oluşturmaktadır. İlk bağlanılan kişi doğal olarak annedir; anne ile çocuk arasında kurulan bu bağ, eğer güvenli bir şekilde gerçekleşirse çocuk kendisini sevgiye değer ve önemli bulur ve bu düşüncesini başkalarına da

yansıtır. Çocuk bu ilişkiyle güvenilir, istikrarlı, başkalarıyla ruhsal ilişkiye açık, değerli olduğunu düşünen, sosyalleşebilen-iletişime açık bir kişilik geliştirir. Anne ile olan duygusal ve psikolojik bağı onun ihtiyaç duyacağı psikolojik temeli oluşturur. Bağlanma ilişkisinin niteliği anne ile çocuk arasındaki ilişki tarzı ile şekillenmektedir (Bowlby, 1988). Bağlanma teorisi psikanalitik teoriler, etiyoloji, deneysel psikoloji ve öğrenme kuramları üzerinden temellenmiş bir kişilik gelişim teorisidir.

Bowlby'nin bağlanma teorisine göre kendisine önem verilen bir bağlantı içinde karşılıklı etkileşim yoluyla çocuk kendisini ve başkalarını tanır. Eğer yeterli ilgi ve sevgiyi alabilirse çocuk, kendisi hakkında güven dolu, sevmeye değer, yeterli, gecikmeler olmaksızın temel gereksinimleri karşılanan bir imgelem oluşturacaktır (Bowlby, 1969/1982). Bowlby'in modeline göre ailelerinden ayrı yaşayan ya da mahrum bırakılan çocuklarda görülen kaygı, depresyon, umutsuzluk, kayıtsızlık, öfke çıkışları, geri çekilme gibi psikolojik sorunlar yetişkinlik döneminde de kendini gösterebilmektedir. Bowlby bu sorunların ortaya çıkışında önemli bir etken olarak bebek ve ona bakım veren kişi arasındaki yakın duygusal bağın eksikliğini görmüştür (Bowlby, 1969/1982).

Bağlanmanın işlevleri bebeğin davranışında açıkça görülmektedir. Bebek herhangi bir nedenle sıkıntılı olduğunda ya da korktuğunda özellikle bağlanma kişisine yakınlık arama-yakın olma eğilimindedir. Bakıcı, böyle zamanlarda bebeğin rahatlamak ve kendisini yeniden güvende hissetmek için geriye dönebildiği bir güvence üssü işlevi görür. Dahası, bakıcı, keşif gibi bebeğin bağlanma dışı davranışlara girebilmek için zaman zaman ayrılıp geri döndüğü güvenli bir sığınak işlevi görür. Bowlby'e göre, yakınlığı koruma, güvenli üs ve güvence üssü bağlanmanın üç tanımlayıcı özelliği ve bağlanma ilişkisinin üç temel işlevidir.

Bowlby bağlanma sisteminin tek amacının fiziksel yakınlık kurmak olmadığını belirterek; bebeğin çevresini keşfetme sürecinde güvenlik hissi yaşamamasının ve güvenilir bir dayanağının olduğunu bilmesinin daha önemli olduğunu ileri sürmüştür (Bowlby, 1973). O, güvenilir bir dayanağa sahip olmanın kişinin kendisini iyi hissetmesi, kendisi ve diğerleri için olumlu bir model geliştirmesi ve çevresini keşfetme süreci boyunca riskli eylemleri gerçekleştirebilmesinde temel bir yapı oluşturduğunu ve kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Bağlanmanın güven vericiliğini tatmış olan çocuklar anneleriyle/bakıcılarıyla ilişkilerine dayanıp bel bağlamayı öğrendiklerinde, bu özelliklerin

başka ilişkilerle sağlanabileceği olumlu ve kalıcı beklentiler geliştirirler. Güvenli ve iyi bağlılık kurmuş çocukların gözünde ilişkiler tatmin edici ve yararlıdır. Oysa yaşamlarının ilk dönemlerinde iyi bir bağlanma duygusu tadamamış çocuklar, kaygılı ve aşırı bağımlı bir duruma gelebilir ve karşılanmamış beklentilerinin olumsuz yükünü sonraki ilişkilerine taşıyabilirler (Thompson, 1999; Belsky, 1999). Bu çocuklar kronik yalnızlık, kimseye güvenmeme, değersizlik, başkalarıyla tutarlı ilişki kuramama gibi önemli psikolojik sorunlar yaşayabilirler. Araştırmalara göre ilk deneyimlerin yetersizliğinin kalıcı sonuçları çok yönlü ve karmaşık da olabilir. Bu tür çocuklar bir şeye kendilerini tam olarak vermekte ve ilişkilerine güvenmekte ömürlerinin sonuna kadar sıkıntı yaşayabilirler.

Araştırmalar, ilk bağlılığın niteliğinin, bireyin yetişkinlikteki ilişkilerde ve benlik gelişiminde nasıl bir tutum takınılacağını bilmediği durumlarla karşılaştığında nasıl davranacağını belirlediğini göstermektedir. Yani ilk ilişkiler, sonraki ilişkilerin birer şablonu gibidir. Bowlby'e göre yetişkinlikte dinamik bir kişilik yapısı ve insan ilişkilerinde yeterlilik ve olumlu tutumların temeli çocuklukta atılmaktadır (Destekleyen araştırmalar için bkz. Weiss, 1999; West & Adrienne, 1994). Yetişkinlikte de birey, özellikle stres altında olduğunda bağlanma figürüne yakın olmak ister. Bu bağlanma figürüyle ilişkisinde güven ve rahatlık arar ve bağlanma figürü bireye özgürce çevreyi keşif imkânı sağlar. Bağlanma ilişkisi gönülsüz ayrılıkları da protesto eylemleri içerir; birey bağlanma figürünün kaybına yasla tepki verir. Eşini kaybeden kişilerle yapılan araştırmalar bu yetişkinlerin çocuklukta protesto tepkilerine benzer davranışlarda bulduklarını göstermiştir. Bu davranışlar kaybedilen kişiyi arama, ağlama, anıları çağırma, huzursuzluk ve yas durumlarını içerir.

Bağlanma Sistemi ve İçsel Çalışan Modeller

Bağlanma teorisine göre çocuklar bakıcılarıyla olan ilişkilerini içselleştirerek kendileri ve diğer insanlar hakkında içsel çalışan modeller (*internal working models*) geliştirirler. Erken yaşlardaki bağlanma yaşantıları temelinde oluşan içsel çalışan modeller hem kişinin kendisine ilişkin beklenti, inanç ve duygularını, özellikle de özsaygısını hem de başkalarına duyulan güven ve sosyal ilişkilerde hissedilen rahatlık düzeylerini etkilemektedir (Bretherton & Munholland, 1999).

Çocuk ihtiyacı olduğunda ve kaygı hissettiğinde bağlanma figüründen gereken desteği ve olumlu tepkiyi görürse bağlanma figürünün ulaşılabilir, güvenilir ve destekleyici olduğuna, kendisinin de sevmeye ve bakılmaya değer birisi olduğuna ilişkin zihinsel temsiller geliştirir. Bowlby'e göre, zihinsel temsiller ya da modeller birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler. Buna göre bakıcıları için onların ulaşılır, güvenilir ve ilgili olduğuna dair bir model geliştiren çocuk, kendisinin de güvenilmeye, ilgilenilmeye ve sevmeye değer olduğu yolunda bir zihinsel model edinir. Aksine bağlanma figürü çocuğun ihtiyaçlarına duyarsız ya da bunlarla uyuşmayan tepkilerle karşılık verdiğinde çocuk bağlanma figürünü reddedici olarak kendisinin de sevmeye ve desteklenmeye değer biri olarak kodlar ve bu modellere uygun beklentiler geliştirir. Bowlby, içsel çalışan modellerin benlik saygısının gelişimi için temel oluşturduğunu söyler (Bretherton & Munholland, 1999: 101-107). İçsel çalışan modeller çocukluktan yetişkinliğe kadar yaşamın her döneminde sosyal ilişkilere yön verilmesinde ve kişilik gelişiminde etkili olmaktadır.

İçsel çalışan modeller, birbirleriyle ilintili olan iki farklı bilişsel şemayı içine almaktadır: Bunlardan Kendilik Modeli, bireyin kendilik değerine ve başkaları tarafından sevebilirliğine ilişkin algılarını; Diğeri Modeli ise, bireyin yakın çevresindeki insanların bağlanılabilirliğine ve güven vericiliğine ilişkin beklentilerini şekillendirir. Bu durum çocuk-ebeveyn etkileşimiyle yapılanmaktadır ve çocukluktaki bağlanma deneyimleriyle yetişkinlikteki duygu ve davranışlar arasındaki sürekliliğin temel kaynakları olarak kabul edilmektedir.

Bowlby'in kavramlaştırdığı çocukların kendileriyle ve diğerleriyle olan içsel çalışan modeller daha sonra pek çok araştırmaya konu olmuş ve sınanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; ebeveynleriyle sıcak ve tutarlı deneyimleri olan yani güvenli bağlanma stilleri olan çocuklar, hem sevebilir, iyi huylu, yetenekli olma gibi kendi benliklerine ilişkin olumlu içsel çalışan modeller (zihinsel temsiller) geliştirirler, hem de başkalarına ilişkin güvenilir, iyi niyetli olma gibi olumlu zihinsel temsiller geliştirmektedirler. Buna karşılık ebeveynleriyle soğuk, reddedici deneyimleri olan çocuklar, başkalarına ilişkin güvenilmez, soğuk, mesafeli gibi olumsuz içsel çalışan modeller (zihinsel temsiller) benliklerine ilişkin sevmeye değer, kötü oldukları, yeteneksiz olmaları gibi olumsuz zihinsel temsiller geliştirmişlerdir (Bretherton, 1987: 1066-1069). Yine pek çok araştırmaya göre çocukların bağlanma figürleriyle ilgili bu modelleri, yetişkinlik dö-

nemindeki kişiler arası ilişkilerinde prototip olarak kullandıkları ve bu prototipler doğrultusunda ilişkilerini yapılandırdıkları belirtilmektedir (Bkz., Bretherton & Ridgeway & Cassidy, 1990: 273-299).

Bağlanma Stilleri

Bowlby'in bağlanma yaklaşımını ana baba-çocuk ilişkisi temelinde, bağlanma davranışına ilişkin bireysel farklılıkları inceleyerek geliştiren ve ilk büyük katkıyı yapan Marry Ainsworth'dur. Anne-çocuk ilişkisinde, bağlanmanın niteliğini değerlendirmek için Ainsworth'un geliştirdiği yöntem, tanınmayan bir çevrede bakıcısından ayrılıklar yoluyla bir çocuğun bağlanma sistemini etkinleştirmeyi amaçlamıştır (Meins, 1996).

Ainsworth ve arkadaşları Yabancı Oda (*strange room*) adı verilen deneysel bir yöntemle Bowlby'in bağlanma davranışındaki bireysel farklılıkları gözleyerek betimlemeye çalışmışlardır. Bu yöntemde, 12-18 aylık küçük çocuklar sistemli olarak kısa aralıklarla önce annelerinden ayrılır, sonra bir yabancıyla yalnız bırakılır ve son olarak tekrar anneleriyle bir araya getirilirler. Bu yolla çocukların bağlanma sistemlerinin aktive edilmesi amaçlanmaktadır. Çocukların ayrılma, yeniden birleşme ve yabancıyla yalnız kalma durumlarındaki tepkilerini göz önünde bulundurarak Ainsworth ve arkadaşları, çocukları üç tipik bağlanma stili içinde sınıflandırmışlardır: Güvenli (*secure*), kaygılı/kararsız ya da kaygılı/dirençli (*anxious/ambivalent*) ve kaçınan (*avoidant*). Onlara göre bu stiller, ebeveynin-bakıcının çocuğun kendisine gereksinim duyduğu anda yanında olması, koruma sağlaması, çocuğun gereksinimlerine duyarlı olması ve doyum sağlamasıyla ilişkilidir (Geniş bilgi için bkz. Main & Solomon, 1993: 121-157).

Güvenli (*secure*) olarak bağlanmış çocuklar, anneleri odayı terk ettiklerinde doğal olarak kısmen huzursuz olduklarında ancak panik yaşamadan anneleriyle yakınlık ve temas aramakta, anneleri geldiğinde de kolayca sakinleşmekte ve çevreyi keşfetmeye devam etmektedirler. Kaygılı/kararsız (*anxious/ambivalent*) bağlanmış çocuklar ise, anneleri ayrıldığında yoğun bir kaygı, gerilim ve kızgınlık yaşamakta, yabancıyla iletişimi reddetmekte, annesinin yeniden gelmesinden sonra da kolaylıkla sakinleşmemekte ve çevreyi keşfetmek yerine annelerine sıkıca yapışıp birlikte olmak istemektedirler. Kaçınan (*avoidant*) bağlanan çocuklar ise ayrılma anında çok fazla etkilenmemekte yeniden birleşmeden sonra da anneleriyle temas kurmaktan kaçınmakta ve dikkatlerini daha çok oyuncaklara

verir görünmektedirler.

Güvenli bağlanma gösteren çocuklar ebeveynleriyle olan yakınlık ve ayrılma durumlarında gerginlik yaşamazlar; kaygılı/kararsız çocuklar ebeveynleriyle ilişki kurma sürecinde birbirleriyle tutarlı olmayan girişimlerde bulunurlar ve çok kısa süreli ayrılıklara bile katlanamazlar. Kaçınan bağlanma gösteren çocuklar ise ebeveynlerine karşı mesafelidirler ve kendi kendine yetebilmeye aşırı önem verirler (Bkz. Belsky & Rosenberger & Crnic, 1988: 153-163). Güvenli bağlanan çocuklar, ebeveynleri uzakta olsalar bile, ana-babalarının kendilerini düşündüğüne inanırlar ve aralarındaki bağın güçlülüğünü hissederek kendileri de güven hissederler. Bu çocuklar; diğer çocuklar ve yetişkinlerle ilişkilerinde işbirliğine daha yakın, dost canlısı ve dışa dönüktürler.

Kaygılı/dirençli bağlanan çocuklar, arkadaşları ve diğer yetişkinlerle ilişkilerinde daha soğuk ve olumsuz tavırlar sergilerler, bundan dolayı da zaman zaman saldırgan ve dışlama eğilimlerine daha fazla maruz kalırlar. Bu çocuklar ilişkilerinde yetersizdirler, heyecanlarını çok çabuk kaybederler. Kaçınan bağlılık gösteren çocuklar ise, reddedileceği, cezalandırılacağı veya incineceğini düşünerek diğer insanlarla ilişkilerini erteleme eğilimindedir. Bu çocuklar kendilerini sevgiye layık bulmazlar, iletişimden kaçınırlar ve fırsatlarını iyi değerlendiremeyen çocuklardır. Mutlu ve yaratıcı bir kişilik geliştirmeleri çok kolay görünmemektedir (Rholes & Simpson & Stevens, 1998).

Bağlanma stilleriyle ilgili araştırmalara göre, Ainsworth'ün ortaya koyduğu bağlanma modelleri, çok katı ve değişmez olarak düşünülmemelidir. En güvenli bağlanmayı gerçekleştiren çocuklar bile zaman zaman ilişkilerinde olağan iniş çıkışlar gösterebilirler. Hatta bazen karşılanmayan bağlanma gereksinimleri çocuğun gelecekteki bağlanma ilişkileri üzerinde, eğer bu bağlanmalar ikinci bir şans olarak karşılarına çıktıysa, olumlu bir etki de yapabilecektir. Sevmeye ve sevmeye istekli, kendisine önem verilmesi ve bağlanma gibi temel gereksinimlerinin karşılanmasını arzu eden bir çocuk, dışa dönük, güçlü liderlik becerileri olan ve verici-sadık bir arkadaş olabilir. Başlangıçta güvenli bağlanamayan çocuklar, mutsuz, kaçmak isteyen, yapışkan, saldırgan veya güvensiz bireyler olmaya mahkûm değillerdir. Ancak sosyal yaşamın karmaşık zemininde var olabilmek için fazladan yardıma gereksinimleri vardır (Bkz. Hortaçsu, 1997/2003).

Bağlanma teorisi verilerini mutlak doğru olarak kabul etmek, bizleri çok büyük hatalara sevk edebilir. Çünkü çocukluk çağında yaşananlarla ki-

şilik gelişimi ve yakın ilişkilerdeki duygularımız arasındaki ilintiler, bu kadar dar ve tek nedenle açıklanamaz. “Mizaç” denilen kalıtsal kişilik özelliklerinden çevresel koşulların sunduğu yoksunluk ve yoksulluğa kadar birçok etmenin, bağlanma tarzları ya da yakın ilişkilerdeki davranış örüntüleri üzerinde rolü vardır. Araştırmalar, güvenli bağlanmanın çocukları değersizlik, yetersizlik ve yalnızlık duygularından koruyan güçlü bir öz kaynak olduğunu göstermektedir. Güven ve sevgiyle yetiştirilen çocuklar, bencil ve büyülenmeden özsaygılı olmayı, başkalarını aşağılamadan kendini değerli hissetmeyi ve kendi mutluluklarından vazgeçmeden başkalarıyla mutluluğu paylaşmayı öğrenebilmektedirler.

Bowlby, bağlanmanın sadece çocukluk dönemiyle sınırlı kalmadığını belirterek, bu dönemin yetişkin yaşamında yakın duygusal bağlar kurma açısından belirleyici tecrübeler oluşturduğunu söylemektedir. Yetişkinlikteki kendilik saygısı, yalnızlık, güven, iş yaşamı ve doyumunu, yakın ilişkiler, eşler ve onlar hakkındaki inançlar, kaygı, ahlâk ve ahlâkî gelişim, kişilik bozuklukları gibi bireyin tüm hayatını kapsayan geniş bir alanda çocukluktaki bağlanma biçimlerinin önemli rolü olduğunu belirtmektedir (Bowlby, 1988).

Yetişkinlik dönemi bağlanma ilişkileri özellikle Hazan ve Shaver’in çalışmalarıyla başlamış daha sonra da çok sayıdaki araştırmayla tekrarlanmıştır (Bkz. Hazan ve ark., 1994:1-7). Bu araştırmalar, özellikle yakın ilişkilerde yaşanan temel duygusal, bilişsel ve davranışsal süreç ve sonuçların bağlanma stilleri ile bağlanma teorisinin öngördüğü doğrultuda ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Yetişkinlikte bağlanma ilişkisini çalışan araştırmacılar, çocuk ve ebeveyn arasındaki bağlanma ile yetişkinlikteki bağlanma ilişkileri arasında farklılıklar olduğunu vurgulamaktadırlar. Bowlby’nin içsel çalışan modeller kavramı temelinde, Bartholomew ve Horowitz yetişkinlikteki bağlanma stillerini yeniden ele almışlar ve dörtlü bağlanma modeli ortaya koymuşlardır (Bkz. Bartholomew & Shaver, 1998).

Bartholomew ve Horowitz’e göre; güvenli, saplantılı, korkulu ve kayıtsız olmak üzere dörtlü bağlanma stilinden söz edilebilir. Güvenli bağlanma stili, benliğe ve başkalarına ilişkin olumlu; saplantılı bağlanma stili, olumsuz benlik ve olumlu başkaları; korkulu bağlanma stili, olumsuz benlik ve olumsuz başkaları; kayıtsız bağlanma stili ise olumlu benlik ve olumsuz başkaları modelleri ile tanımlanmaktadır (Feeney, 1999: 361-362).

Bartholomew ve Horowitz’in dördüncü bağlanma boyutu olan kayıtsız bağlanma stilinde ise bireyin düşük düzeyde kaygısı ama yüksek düzey-

de kaçınma davranışı vardır. Bu kişiler yakın ilişkilerden kaçınırlar, bağımsız olmaya vurgu yaparlar ve bağlanma figürleri arasına uzun mesafeler koyarlar.

Yetişkin bağlanmasına odaklanmış çalışmaların başlangıcı Hazan ve Shaver'in romantik aşkın bir bağlanma süreci olduğunu ve bunun farklı kişilerce farklı şekillerde yaşandığını çünkü bağlanma öykülerinde farklılıklar olduğunu öne sürdükleri çalışmalarıdır. Yetişkin bağlanmasıyla yetişkin romantik ilişkiler arasında bir ilişkiyle ilgilenen araştırmalar literatürde büyük bir yer tutuyorsa da kişilik özellikleriyle bağlanma stillerini ilişkilendiren az sayıda çalışma vardır. Fakat yetişkin bağlanma alanında hızla artan ampirik araştırmalar ve sonuçlarına dayanarak, bağlanma teorisi yaklaşımı yakın ilişkilerin başlaması, gelişimi ve sona ermesiyle ilgili süreçleri kapsamlı olarak açıklayan örgütleyici bir teori olarak ileri sürülmektedir (Hazan & Shaver, 1994).

Bağlanma, Din ve Allah Tasavvuru

Din ve psikoterapi, yalnızlık ve kopukluk duygusunun getirdiği ruhsal sarsıntıyı gidermek için kendilerine özgü yöntemler geliştirmişlerdir. İngilizcede "din", kelime anlamıyla bağlamak, birleştirmek anlamına gelir. Bağlama-bağlanma, bir arada tutma biçimindeki bu anlama birleştiricilik de denilebilir. Zaten birleştiricilik, çağımızdaki manevi arayış biçimleri için de iyi bir ortak payda oluşturur.

Din ve Tanrı tasavvuru bağlanana hem anlam sağlar, hem de güçlü bir sığınak ve birleştiricilik sunar. Dine bağlı insan tatmin ve huzuru, sonsuza dek onun yaşamını gözlemleyen bir ilâhî kuvvetin varlığına inançta kendini gösterir; üstelik bu kuvvet, onun varlığının farkında olmakla sonunda; kaybettiği sevdiklerine, Allah'a, evrensel yaşam kaynağına kavuşma vaadi de sunmaktadır (Yalom, 2004: 41-44).

Tanrı, kutsal kitap, dua, ölüm, melek kavramı gibi dini kavramlar dini düşünce ve inancın merkezini oluştururlar. Bu kavramlardan Tanrı kavramı, bir bireyin kişisel dindarlığının gelişmesinde büyük dinlerde en merkezi kavramdır. Bu durum son kırk-elli yıl boyunca Tanrı kavramının niçin, bir başka dini kavramdan daha fazla incelenmiş olduğunu anlamamıza imkân verir. Fakat sonuçlar çok net ve birbirleriyle her zaman tutarlılık göstermemektedir. Bu durumda çoğunlukla bakış açıları ve araştırma metodlarının farklı olduğu gerçeğinden ve aynı zamanda Tanrı kavramının pek

çok dinde ve kültürde oldukça karmaşık olduğu gerçeğiyle açıklanabilir. Bağlanma, bireyin hayatının ilk günlerinde başlayıp devam eden, duygusal yönü ağır basan ve insan psikolojisi açısından olması beklenen bir durumdur. Bu durum kendini belirli bir veya daha fazla kişiye olumlu tepkilerin verilmesi, zamanının büyük kısımlarının onunla geçirilmesinin istenmesi, herhangi bir korku yaratan durum veya obje karşısında hemen o kişinin aranması, bağlanılan kişinin varlığının duyumsanmasına eş zamanlı olarak rahatlama duygusunun eşlik etmesi gibi duygu ve davranış örüntülerinin tümünü kapsamaktadır (Bretherton, 1987: 1062-1066). Bu özellikler dine-Allah'a sığınma, yardım isteme, güvenlik, rahatlama ve huzur bulma yaşantılarıyla benzerlik göstermektedir.

Bowlby'nin bağlanma teorisini ortaya koymasından beri, bağlanma teorisi hem çocukluk hem de yetişkinlikteki toplumsal gelişme araştırmalarında muazzam bir şekilde etkili olmuştur. Din ve bağlanma yaklaşımına gelince, bu ilişkinin odak noktasını Tanrı'ya bağlanma ve bununla ilgili algılanan Tanrı tasavvurları oluşturmaktadır. Özellikle Kirkpatrick teorisinin, dini inancın birçok yönünü, özellikle Tanrı'yla olan kişisel ilişkilerle ilgili yönünü anlamak için güçlü bir temel yapı sağladığını ileri sürmektedir (Kirkpatrick, 2005: 52-62). Din psikolojisindeki çoğu araştırma, dinin ve özellikle bağlanılmış ve içselleştirilmiş bir Tanrı'yla olan ilişkinin hem güvenli bir sığınak hem de bağlanmanın temel fonksiyonlarından olan güvenli temel fonksiyonlarına uygun olduğunu göstermektedir. Böylece bağlanma teorisinin ileri sürdüğü Tanrı'yla ilgili yaygın olarak kabul görmüş inançların, bir bağlanma figürünün tanımlanan kriterlerinin bütününe karşılıklı fikri desteklenmiştir.

Kirkpatrick ve Shaver, bağlanma teorisinin temel özelliği olan çocuğun ebeveynleriyle bağlılığını sürdürmeye ve böyle bir bağlılığın hayat boyu etki yapacağı düşüncesinden yola çıkarak pek çok Hıristiyan ve diğer dinsel geleneklerin Tanrı'sının güvenli bir bağlanma figürü düşüncesiyle uygun olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bağlanma teorisinin dine uygulanmasının altında yatan önemli sebeplerden birisi "içsel çalışan modeller" olarak kavramlaştırılan, bireyin ilk bağlanma modellerinin-ilişkilerinin Tanrı imajı ve diğer dinî inançların oluşması için temel modeller olmasıdır. Böylece potansiyel bir mühtedi kendi bağlanma stillerini gözden geçirebilir, eğer eksik bağlanma olgusuna sahipse Tanrı'yı bunun yerine koyulacak bir bağlanma figürü olarak görebilir. Kirkpatrick ve Shaver'in yaptığı ampirik bir araştırma bu "telafi etme-ikame etme" hipotezini desteklemiş ve

daha yüksek yetişkin dini duyguların ve düşüncelerin kaçınan bağıllık yapılan annelerle yaşanan bağıllıkla ilişkilendirilmiştir (Kirkpatrick & Shaver, 1990: 318). Tanrı'yı insani bağıllıkların yerine koyan bir bağlanma modeli insanın belki de bilinçsiz bir şekilde annesinin-çocuk ilişkisinde duygu ve içselleştirilmiş yaşantıların- hatıraların olmasını gerektirmektedir. Kirkpatrick'ın dini arzuyu Tanrı'dan yakınlık, bakım ve güvenlik arama olarak kavramlaştırması güçlü, tutarlı ve etkili hatıraların-yaşantıların olması gereğini vurgulamaktadır (Holm, 1995:365).

İnsanların Tanrı hakkındaki inançları- ve özellikle bu Tanrı'yla kişisel, özel ilişkiye sahip olma algıları, bazı manalarda fonksiyonel-işlevsel olarak birey bağlanma ilişkileriyle aynı olabilir. Tanrı, bir bebeğin ilk bakıcısına çok benzer şekilde, inananlar için güvenli bir temel ve rahatlayacağı sığınak-liman işlevi görebilir. İnsanların büyük çoğunluğuna göre Tanrı, Bowlby'nin çoğu kez prototip bağlanma figürü olarak karakterize ettiği tam bir "daha güçlü, daha bilge öteki"dir. Bağlanma ilişkisinin güvenli sığınak koşulu insanları üzüntü ve tehlike zamanlarında dine yöneldiği gerçeği ile açıkça kanıtlanmıştır: Atasözünde geçtiği gibi "tilki ininde ateist yoktur". Dikkat çekici bir şekilde insanlar büyük üzüntü yaşadıkları anlarda ibadet hanelerden çok duaya -Tanrı'yla bireysel iletişime- yöneliyor gibi görünmektedirler (Kirkpatrick & Shaver, 1992a: 267-270).

Bağlanma teorisi - din ilişkisinin ardında yatan temel sebep, birçok insan için Tanrı'nın psikolojik açıdan bir bağlanma figürü olarak işlev görebileceği düşüncesidir. Kirkpatrick ve Shaver'in araştırma sonuçları; insanların Tanrı'yı bunalım zamanlarında güvenli bir sığınak ve kendilerini olumsuzluklardan koruyacak güvenilir bir temel olarak algıladıkları ifadelerini doğrulamıştır. Kirkpatrick ve Shaver Tanrı'ya güvenli bağlanma göstermiş insanların, Tanrı'ya kaygılı bir şekilde bağlanmış insanlara göre çok daha iyi yaşam doyumu ve çok daha az kaygı, depresyon ve fiziksel hastalık şikâyetlerinde bulduklarını ölçerek göstermişlerdir (Kirkpatrick & Shaver, 1992a: 270-275).

Bağlanma teorisine göre yetişkin duygusal ilişkileriyle dinî inançları arasında bir etkileşim bulunmaktadır. Bu ilişkide, bağlanma biçimleri arasındaki bireysel farklılıkların da önemli rolü olduğu görülmüştür. Kirkpatrick ve Shaver'e göre güvenli bağlanma stiline sahip olanlar, kaçınan bağlanma stiline sahip olanlara göre daha olumlu Tanrı imajlarına sahiptirler. Bu Tanrı onları daha çok seven, daha yakın ve onları daha az kontrol eden bir Tanrıdır. Güvenli bağlananlar her iki güvensiz stile göre

(kararsız-kaygılı ve kaçınan) daha yüksek düzeyde dini teslimiyet göstermektedirler. Bu araştırmaya göre kaygılı bağlanma stiline sahip olanlar, dilucu konuşmalarından (*glassolia*) bahsetmişler, kaçınan bağlanma stiline sahip olanlar ise kendilerini agnostik olarak tanımlamışlardır (Rowatt & Kirkpatrick, 2002: 645-648; Kirkpatrick, 1998: 965-970). Bu sonuçlar din psikolojisi literatüründeki diğer Tanrı tasavvurları sonuçlarıyla da tutarlılık göstermektedir. Birçok araştırmada olumlu Tanrı tasavvurlarının yüksek özsaygısıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bkz. Schottenbaver, Fallot, Tyrrell, 2004).

Yetişkinlik dönemine taşınan içsel çalışan modeller yakın ilişkilerin kurulmasına ve sürdürülmesine rehberlik ederler. Bu durum insanların Tanrı'ya yönelmelerinin ve Tanrıyla beklenen ilişkilerinin, insanlar arası ilişkileriyle aynı doğrultuda ve karşılıklı etkileşim içerisinde olmalarıyla karakterize edilir. İşte bu model genellikle romantik sevgi gibi çocukluk dönemi ve diğer yetişkin bağlanma süreçleri arasındaki ilişkiyi tanımladığı varsayılan modeldir. Bağlanma figürlerini sevecen ve şefkatli olarak gören insanlar kendilerini de sevilebilir ve özen gösterilmeye değer olarak görme eğilimindedirler. Buna göre Tanrı'yı sevecen ve yardımsever olarak görenler yüksek benlik saygısına ve genellikle pozitif kişilik kavramlarına sahip olma eğilimindedirler. Bu perspektiften bakılacak olursa; tatmin edici romantik bağlanma ilişkileri olan insanların, kişisel özellikler ve isteklerine cevap veren bir Tanrı'ya inanmalarının ve Tanrı'yla güvenli bir bağlanma ilişkisinin tadını çıkarmalarının daha muhtemel olduğu söylenebilir.

Tanrı ile kişinin bu ilişkisi psikolojik olarak gerçek bir bağlanma ilişkisinin tanımlanan kriterlerinin tümünü sağlamaktadır. Bağlanma teorisine göre bireyin tanrıya yönelik yaşadığı tecrübeleri derin bir duygusal bağın yaşantısıdır. Güvenli duygusal bağlanma stili olanların, Tanrı inançları olumlu, güvenilir ve itimada layık bir Tanrıdır. Bu inançları kendilerini sevgi ve ilgiye değer olarak gördükleri bağlanma figürleri zihinsel modelleriyle tutarlıdır. Yüksek düzeylerde içtenlik ve yakınlık arayan kaygılı/bağımlı kişiler dinde duygusal olarak güçlü bir deneyim bulurlar. Kaçınan/bağlanma stiline sahip bireyler de; onların kişilerarası ilişkilerde içtenlik ve yakınlıktan kaçınma davranışıyla tutarlı olacak şekilde, dini inançlardan ve Tanrıyla ilişkilerden uzak dururlar (Kirkpatrick, 1999c: 813-816).

Kişinin Tanrı ile ilişkisi bağlanma figürleri sıralamasında bir yer edinirse; bu bağlanma sonucu kişi sıkıntılı, korkulu ve çaresiz kaldığı anlarda ya-

nında olduğunda rahatladığı insanlarda olduğu gibi Tanrı tasavvuruyla da bu duygunun benzerini hissederek rahatlar. Pek çok araştırma sonucu da Tanrı ile ilişkinin sağladığı güvenilir bir sığınak hissini insanın bağlanma ilişkisine çok benzer bir şekilde gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Kirkpatrick'e göre herhangi bir tehlikenin olmadığı durumlarda da ilgilenen, koruyan ve hazır olan bir bağlanma figürü tarafından sağlanan güvenli bir üs kişinin çevresini keşfetmesi, iyi ilişkiler kurabilmesi ve bunda da başarılı olması demektir. Böylece Tanrının tepki verici hazır bir bağlanma figürünü temsil ettiği inancı güven, yüksek kendilik saygısı, kaygıdan uzak olma duygularına benzer sonuçlar doğurur. Ayrıca Kirkpatrick, yaptığı araştırmalarda, güvenli bir üs olarak Tanrı'ya inanmanın kişinin yalnızlık duygu düzeyini düşürdüğünü söylemektedir (Kirkpatrick, 1999d: 955-957).

Tanrı'ya bağlanma ve etkileri bağlamında dua ve bu sayede Tanrıyla iletişim dikkat çekicidir. Dua bütün dinlerde en önemli ibadet şekli olarak Tanrıyla kişisel ve özel bir ilişkinin doğrudan gözlenmesidir. Dua edimi çok farklı durumlarda çeşitli biçimlerde ortaya çıkmasına rağmen dine bağlanma davranışının önemli bir boyutunu ifade eder. Çünkü duada Tanrı kendisine inananlara güvenli bir üs, eminlik ve rahatlık hissi verecek huzurlu bir alan oluşturur. Böylece kişi duasıyla Tanrı'sı arasındaki yakınlığı muhafaza eder ve Tanrı'nın devamlı onun isteklerine cevap vermeye hazır, onu gözetleyen, koruyan bir varlık olmasını sağlar. Bu durum tam da bağlanma teorisinin temel unsurlarından olan, küçük çocukların çevreyi keşfederken, anneleriyle görsel, sözel ve fiziki olarak iletişimi sürdürebilmek ve eminlik hissini kaybetmemek için zaman zaman, yanlarına gidip onlara bakarak ve konuşarak kontrol etmeleriyle uygunluk göstermektedir (Kirkpatrick, 1992b: 20-22).

Bağlanma-din ilişkisine ikinci bir yaklaşım bağlanma sisteminin dinamikleri üzerine odaklanmıştır. Tanrı özellikle, güvenli kişilerarası bağlanmalardan yoksun bireyler için bu bağlanmanın yerini alan bir bağlanma figürü –ikame bir bağlanma figürü- işlevi görebilmektedir. Ainsworth, öğretmenlerin, büyük kardeşlerin ve önemli yetişkinlerin güvensiz bağlanma davranışı gösteren küçük çocuklar için aynı işlevi gördüğünü savunmuştur (Ainsworth, 1982).

Kirkpatrick ve Shaver araştırmalarında bu hipotezi test etmişler ve deneklere çocukluklarında anneleriyle olan ilişkilerini güvenli, kaçınan veya kaygılı bağlanma stilleriyle sınıflandırmalarını istemişlerdir. Bu dönemdeki

bağlanmalarını, kaçınan olarak tanımlayanlarda gençliklerinde ve yetişkinliklerinde diğerlerinden anlamlı şekilde daha yüksek ani din değiştirme oranları kaydedilmiştir. Ayrıca nispeten dindar olmayan annelere sahip olduklarını söyleyenler arasında kaçınan grup hakkında din değiştirme, ibadethanelere katılım, kişisel bir Tanrıya inanma ve Tanrıyla kişisel bir inanç kurulabileceğine inanç konusunda en yüksek seviyeler bulunmuştur (Kirkpatrick, 2005). Bu bulgular aynı zamanda güvensiz bağlanma davranışı gösteren bireylerin, güvenli bağlanma gösterenlere oranla bir bağlanma figürü olarak Tanrıya yönelmelerinin daha olası olduğunu belirten bir dengeleme (*compensation*) modelini de desteklemektedir.

Bağlanma teorisi; dinin ve Tanrının birey için sığınılacak bir yer ve psikolojik problemlerle başa çıkmasına yardımcı olacak güvenli bir alan fonksiyonu görmesini açıkça ortaya koyabilen bir model sunmaktadır. Bu teoriye göre Tanrı inancı ve bağlılığı bireye duygusal güvenlik hissi sağlar. Tanrının güvenilir ve koruyucu fonksiyonunu bilen ve hisseden kişi kendisini güvenli bir alanda, dingin ve emniyetli bulur. Daha da önemlisi Tanrının güvenli bir alan ve sığınılacak bir üs fonksiyonu görmesi bireyin korkularını ve kaygılarını yatıştırarak rahat ve mutlu olmasına yardımcı olur.

İslâm'da Allah Tasavvuru ve Bağlanma Teorisi

İman, İslâm, Peygamber, Kur'an Kavramları ve Bağlanma

Allah inancı İslâm öğretisinin temelidir. Allah bilgisi ve O'na iman bir Müslüman için dini yaşantısının odak noktasını oluşturan bir kavramdır (İbn Teymiyye, 1987; el-Muhasibi, 2003; Havva, 1986). İslâm düşüncesinin merkezinde, Tek, Mutlak ve Sonsuz, Rahman ve Rahim olan, hem aşkın hem de içkin olan, kavrayabildiğimiz ya da hayal edebildiğimiz şeylerin hepsinden daha büyük olan, yine de İslâm'ın kutsal metni Kur'an'ın beyan ettiği gibi, bize şah damarımızdan daha yakın olan Tanrı hakikati bulunmaktadır (Kaf 50 / 16; Nasr, 1987: 311-314; Nasr, 2002: 17). Arapça ismiyle Allah olarak bilinen Tek Tanrı, bütün veçheleriyle İslâm'ın merkezi hakikattir; tevhid olarak adlandırılan bu birliğe şahadet etmek de, İslâmi olan her şeyin etrafında döndüğü eksendir.

İslâmî dini yaşantının özünde, tek olan ve iradesinin bütün yaşam için zorunlu ve yol gösterici olduğu Allah vardır. Kur'an'a göre O her şeyin

başlangıcı ve sonudur. O evreni yaratan ve düzenleyendir. Hem hayatı hem de ölümü veren O'dur. Her şey O'na dönecektir. Güzellik, iyilik ve güç gibi kâinatta gözlemlediğimiz bütün olumlu nitelikler O'ndan gelir ve O yalnız kâinatın varlığının değil, aynı zamanda O'nun bütün niteliklerinin de kaynağıdır. İnsana hidayeti veren ve rahmetle yoğrulmuş adaleti insanlara dağıtan yine O'dur. Kur'an'ın Allah anlayışı, düzenli yaratma, rızık verme, hidayet, adalet ve rahmet kavramlarını içeren organik bir bütün teşkil etmektedir (Fazlur Rahman, 2002; Topaloğlu, 1989: 477-478; Afifi, 2000; Farukî, 1987; Özler, 1995) .

Kur'an'a semantik bakış açısıyla yaklaşıldığı zaman mutlak olarak Tanrı merkezli (*theocentric*) bir dil üzerine kurulduğundan şüphe yoktur. Gerçekten Allah kelimesi, diğer kelimelerin ötesinde tüm Kur'anî kelime hazinesi içerisinde merkezî bir kelimedir (Izutsu, ts.; Fazlur Rahman, 2002; Ayrıca bkz. Ulutürk, 1998). Kur'an'ın Allah'la ilgili ayetlerine bakıldığında iki çeşit ayetle karşılaşılır: Birisi Allah'ı yaratıklarıyla ilişki içerisinde anlatırken, bir kısmı da Allah'ı bizatihi tanımlayan ayetlerdir. Birinciye göre Tanrı görür, işitir, insanlarla ve mahlûkatıyla konuşur, elleriyle yaratır, arşında oturur, melekleriyle gelir, ahiret gününde de görünür. Bu ayetler Tanrı'yı razı olmak, memnuniyetsizlik, sevgi, nefret, hoşlanmak gibi beşerî özellikleriyle de tanımlamaktadır. Bu özellikler, kullarıyla konuşan, onların duasını işiten, doğruları seven ve günahkârlara acıyan bir Allah'ın şahsiyetinin parçalarıdır. İkinci ayetler de kendisini mahlûkatından ayırt eden aşkın ilâhî sıfatlarına işaret etmektedir. Allah kadîr, bilen, irade eden, ebedî, ezeli ve mahlûkatına benzemeyen olarak tanımlanmaktadır (Afifi, 2000; Bkz. Güler, 2003; Sheikh, 1982).

İslâm düşüncesinde Allah'a yaklaşmanın üç tarzı ve aşaması vardır, bunlar: Allah korkusu, sevgisi ve bilgisidir. Müslümanların Allah'la olan ilişkisi bu kategoriler altında toplanır ve bunlar aynı zamanda insanın Allah'a yakınlık hedefine ulaşması için geçmesi gereken aşamaları da oluşturur. Klasik İslâm metinlerinde mehafet, muhabbet ve marifet şeklinde geçen üç yüce makam olan korku, sevgi ve bilgiyi ilgilendirdiği kadarıyla, bireyin manevi hayatında bir eş zamanlılık ve dengeli başarı ögesi vardır. İslâm maneviyatı, Allah korkusu ve Allah sevgisi üzerine kurulan Allah bilgisiyile varolur. Fakat Aşkın ve Celâl sahibi olan Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği fikri İslâm düşüncesinin en önemli ilkelerinden birisidir. İslâmî öğretilerin gayesi insanları gazap-uzaklık içinde bırakmak değildir; aksine onları rahmet-yakınlık'a götürmektir. İnsanlarla ilişkide ortaya

çıkan bir ilâhî sıfat olan rahmet, insanların iyi ve gerçek olan şeylerden istifade etmeleri için Allah'ın izin verdiği her şeydir. Rahmet Allah'ın aslî niteliğini temsil eder; çünkü rahmet bizatihi Allah'tır. Gazap ise eninde sonunda kaybolacak olan arızî bir ilişkidir; çünkü gazap Allah'tan ayrı kalan şeylere aittir ve hiçbir şeyin Allah'tan gerçek anlamda tecrit olması mümkün değildir. Yakınlık elde edilir edilmez gazap yok olur.

İslâm düşüncesinde Allah her şeyden yücedir, bu yücelik yalnızca O'nun iradesinde, adaletinde veya bilgisinde değildir. O, en üstün rahmet, merhamet ve mahabbettir de. Bu nitelik O'nun el-Vedüd isminde yansıtılır. Merhamet ve bağışlamak, Kur'an'ın her sûresinin önünde bulunan er-Rahman, "Herkes Merhamet Eden" ve er-Rahim, "Acıyı Esirgeyen" biçimindeki isimde belirtilmiştir. Bu isimler aynı zamanda ana rahmi anlamına da gelen r-h-m kökünden türetilmiştir ve böylece Allah'ın mah-lûkatına yönelik sıcak ve sevecen ilgisini ifade ederler. İslâm geleneğinde bütün günlük işler Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla anlamına gelen Bismillahirrahmanirrahim cümlesiyle başlar (Schimmel, 2004: 281). Bu cümle ılımlı bir iyimserlik ilham eder ve İslâm âlimleri aynı bağlamda Allah'ın adaletle dengelenmiş, anında imdada yetişen rahmeti olduğunu belirtirler.

Kirkpatrick, dinlere göre bağlanma teorisi dinamiklerini açıklarken, bağlanma kavramının İslâm'ın Allah anlayışına uygulanışının en başta "İslâm ve İman" kavramlarının açılım ve anlamlarında görüldüğünü belirtir. İslâm, Allah'a inanmak, O'na güvenmek ve itaat etmektir. İnanç-iman kelimesinin Arapça kökünün manası "emin olma, güvenme ve emanet" demektir. İslâm'a göre iman edenler Allah'a güvenir ve sığınurlar. Kirkpatrick'e göre, İslâm dininin Allah tasavvuru Yahudi ve Hıristiyan Tanrı anlayışlarından önemli şekillerde ayrılrsa bile bağlanma dinamikleri bakımından benzer kökleşmiş psikolojik süreçler içermektedir. Bağlanma yaklaşımına göre özellikle bir bağlanma figürü olarak "Tanrı'yla bir ilişki, bağlanma yaşantısı" belirli bir kültürel ortamda da bağlanma sisteminin işlevselliği ile büyük ölçüde tanımlanabilmektedir (Kirkpatrick, 1999d: 462).

Bağlanma sistemi dinamikleri açısından iman ve İslâm kavramlarına baktığımızda; imanun bir bağlanış ve sığınma yaşantısı olduğu görülür. İman sözcüğü zaten emniyet ve güvenlik anlamlarına gelir. Allah'a iman ederek bağlanan kişi sözcüğün içeriğine göre kalbi huzura ve sükûna kavuşan, her türlü korkunun karşısında kendini emniyet ve güvende hissedendir. Doğrulamak ve inanmak manalarına gelen bu kavramın içinde karşılıklı

güven, huzur ve emniyet olgusu vardır. Bu aynı zamanda kendini korkudan emin hissetme ve korunmaya karşılık gelir. Böylece bağlanma kişiyi emin ve huzurlu kılar (Kurtubî, 1997, c.2: 350; Sinanoğlu, 2000: 212). Bu yüzden İslâm'da iman var oluşsal güvenliğin garantisidir. Her iman aynı zamanda İslâm'dır da. Çünkü Allah'a iman eden kişi, O'na teslim olmuş ve itaat edip güvenerek bağlanmış olur.

İslâm sözcüğü biraz daha açılırsa; bu sözcüğün içerisinde "kendisini vermek, kendisini bırakmak, teslim etmek" (Bkz. Sinanoğlu, 2001: 1-2) anlamları da görülür. Dini ıstılahta bu sözcük inkâr edilmez bir var oluş olgusu olarak Allah'a veya Allah'ın iradesine teslimiyet anlamına gelir (Topaloğlu, 2001: 5). el-İslâm sözcüğünden bu teslimiyet yanında, Allah'a teslim olmaktan neşet eden huzur anlamı da çıkar. Teslimiyetin verdiği bu yakınlık ve huzura devamlı olarak Allah'ı hatırlamak suretiyle ulaşılabılır ki, bu aynı zamanda kim olunduğunu da hatırlamayı içermektedir. İnsanın iradesini Allah'a teslim edebilmesi hayatın keder ve musibetlerini bile tatlı bir zafere çevirir. Fakat bunu başarmak çok zordur; zira Allah insana hürriyet vermiştir ve hem Allah korkusu hem de Allah sevgisine dayanarak bu iradeyi teslim etmesini ister. İnsanın içinde bulunduğu bu var oluşsal durum, aslında insan olmanın ihtişamının ve insanın "O'nun suretinde" yaratılmış olmasının neticesini gösterir (Nasr, 2001: 9).

Chittick ve Murata İslâm sözcüğünün en genişten en darına kadar, dört temel anlama sahip olduğunu söylemektedir: *i.* Bütün yaratılmışların Yaratan'larına teslim olması; *ii.* İnsanların, Allah'ın peygamber aracılığıyla gelen hidayetine teslimiyeti; *iii.* İnsanların, Allah'ın Hz. Muhammed aracılığıyla gelen hidayetine teslimiyeti; ve *iv.* Hz. Muhammed'in yolundan gidenlerin Allah'ın amelle ilgili emir ve nehiyelerine teslimiyeti (Chittick, & Murata, 2000: 57). Ancak insanlara irade özgürlüğü de verilmiştir ve her insanın seçme ve ona göre davranma özgürlüğü vardır. Allah'ın iradesine sadece teslim olup, bu konuda hiç düşünmeyen dağlar ve ağaçlar gibi değillerdir. İnsanlar, sürekli, özgürlükleriyle ilgili olguyla, birisi kendilerinden bir şey yapmalarını istediğinde uymayı veya uymamayı seçme olgusuyla yüz yüzedirler. Bu birisi ister Tanrı ister anne-baba, ister yönetici ya da herhangi biri olsun (Chittick & Murata, 2000). Bu durum İslâm dininin dinamik bir insan anlayışına sahip olduğunun da önemli bir göstergesidir.

İslâm düşüncesinde, insanın Allah'a kulluğu nesne-özne ilişkisi değil, özne-özne ilişkisidir. Allah'a teslim olmak var oluşsal bir diyaloga gir-

mektir. Vahiy bu diyalogun Allah'tan insan olan boyutunu, dua ve ibadet de insandan Allah'a olan boyutunu temsil eder. İslâm'da Allah ile insan arasındaki temel kişisel ilişkiler bariz bir şekilde Allah-kul ilişkileri üzerine kurulsa da, bu ilişkinin en önemli boyutu Allah'ın kullarına karşı sevgi ve merhameti ekseninde belirginleşir. O kendisini merhamet edenlerin en merhametlisi olarak niteler. Kullarına karşı bir annenin çocuğuna şefkat ve sevgisinden daha çok merhametlidir (İbn Teymiyye, c.2: 382; Ayrıca Bkz., Zia Ullah, 1984). Bu durumu Hz. Peygamber (sav) yemin ederek şöyle ifade etmiştir: "Vallahi, Allah kullarına karşı şu annenin çocuğuna merhamet edişinden daha çok merhametlidir." (Buharî, Edep 18; Müslim, Tevbe 22).

Bağlanma teorisyenlerinin vurguladığı annenin, çocuğun tehlike anında sığınacağı, onu koruyan, çekinmeden tehlikeleri savuşturan, besleyen ve sınırsız sevgi gösteren özellikleri İslâm'ın Allah kavramına yüklediği tüm sıfatlarla benzerlik göstermektedir. Daha da önemlisi diğer dinlerde görmeye alışık olunmadık bir tarzda, İslâm dininde Allah-insan bağlılığı ve ilişkilerinin değeri dini mükâfat ve sorumluluk bilincinde belirginleşir. İslâm inancında Allah insanlığın babasını eliyle yaratmış, ona ruhundan üflemiş, melekleri ona secde ettirmiş ve her şeyin isimlerini ona öğretmiştir. Yaratılanla yaratılan arasındaki kategorik ayırım göz ardı edilmeden denilebilir ki; Allah insanı kendine dost edinmiş, onu sevmiş ve ona cömertçe davranmıştır. Rahmeti gazabından, sabrı cezasından, affı yargılamasından çok daha fazladır. Hatta O rahmet duygusunu kendine vacip kılmıştır (el-Cevziyye, 1990, c:1, 171). Bu ilişkide insana düşen tek görev Allah'ı sevmesi, O'na bağlanması ve O'na sığınmış olmasıdır (Bkz. Gazali, 1973, c.4: 534-555).

Kirkpatrick, bağlanma-din ilişkisini tartışırken kutsal kitap-birey ilişkisinin de bağlanma modeli içerisinde değerlendirilebileceğini belirtir (Kirkpatrick, 1992b). Bu bağlamda İslâm geleneğinde, insanın kaygı ve sıkıntılarını azaltan, kayıp ve acılarını olgunlukla karşılmasını sağlayan, umudunu ve huzurunu yenileyen bir bağlanma öznesi de kutsal kitap olan Kur'an-ı Kerim olarak düşünülebilir. Bağlanma teorisi nitelikleriyle uyumlu, ebeveynin insana verdiği temel güven ve rahatlık hissini insanlar Kur'an okuduklarında elde edebilirler. Çünkü Kur'an Allah'ın insanla doğrudan ilişkide olduğu ve sanki konuştuğu bir alan olarak görülür. Haris el-Muhasibî Kur'an'ı okuyan, anlayan ve ona sevgiyle bağlananın; "bizi seven, bize acıyan ve üstümüze titreyen annemizin sözünde bulduğumuz tat ve lezzeti" bulacağını söyler (el-Muhasibî, 2003: 285).

Müslümanların Kur'an'la ilişkileri, ona sevgi ve bağlılıkları diğer dinlerdeki kutsal kitap-insan ilişkisinden oldukça farklıdır. Kur'an'ı okumasını bilmeyen insan bile onu dinlediğinde, kendisini huşu ve huzur içerisinde hisseder. Kur'an'a karşı aşırı ilgi, saygı ve bağlılığın bir nedeni olarak da Allah'la ilişkideki teşbih ve antropomorfizmden çekinme, O'nun mutlak aşkınlığına itaat ve saygı düşüncesi söylenebilir. Fakat aşkınlık ve içkinlik (teşbih ve tenzih) arasında gidip gelmeler Allah ile insan arasındaki ilişkide kaçınılmaz bir olgu olarak görülmektedir.

İslâm geleneğinde Kur'an'a yeterli ilgiyi gösteren ve bireysel dindarlığına yansıtmaya çalışan kişinin, her şeyden çok daha fazla Allah'ı seveceği düşünülür. Kur'an'ı seven biri nezdinde, Kur'an okumak ve onu anlamaya çalışmak çok büyük huzur ve mutluluktur. Bu kişinin iç huzuru ve kalbinin sükûnete kavuşması için de yararlı iştir. Kur'an insanı Allah'a bağlayan en önemli bağlardan biridir ve bu bağ asla kopmaz (el-Mekkî, 1999, c.1: 160-179; Mevdudî, 1986, c:1 25-29; el-Muhasibî, 2003: 288-292). Bağlanma psikolojisi de tam burada devreye girer ve insanın korunması, sığınması, hayatının anlamını yakalaması ve diğer insanlarla olumlu ve yapıcı ilişkilerde bulunabilmesini bu bağlılığın çok daha iyi sağlayabileceğini söyler (Kirkpatrick, 1998).

Esmâü'l Hüsnâ Bağlamında Allah Tasavvuru

İslâm geleneğinde Allah'ı bilmek, tanımak ve anlamak için başvuru en önemli yollardan birisi de Kur'an'da Allah'ın kendisini tanıttığı isimleri olan el-Esmâü'l Hüsnâ'sına (en güzel isimler) gitmektir. Her müslümanın aklına Allah denilince neyin gelmesi gerektiğini gösteren kavramlardan biri de Esmâü'l Hüsnâ kavramıdır. Allah için kullanılan ve her biri Allah lafzına sıfat olan isimler, aynı zamanda bir niteliğe delalet ederler. Bu nitelik insanların tanıdığı, anladığı ve bildiği bir niteliktir. Esmâü'l Hüsnâ Allah'a yakın olma, O'nu sevme ve isteklerini O'na sunmaya çalışan insanlara uzatılan ilâhî bir el gibidir. Bu bölümde bütün ilâhî isimlerin anlamları ve yansımalarının detaylı açıklaması yerine bazıları örnek olarak verilecek ve bağlanma teorisi yaklaşımına göre değerlendirilecektir.

İslâm düşüncesinde Esmâü'l Hüsnâ hakkında çok fazla eser yazılmıştır (Bkz. Yurdagür, 1999; Ayrıca, İbn Kesir, Kurtubi, Beyhaki, es-Sadi ve İbn-ul Kayyim El-Cevziyye'ye ait Esmâü'l Hüsnâ risalelerinin-kitaplarının toplu basımı için Bkz. El-Besyuni, 2004). Bu eserlerde görülen ortak bir

nokta Allah'ın isimlerinin Cemal ve Celal olmak üzere ikiye ayrılmasıdır. Allah'ın Cemal isimleri, merhameti, bağışlayıcılığı, sevgisi ve koruyuculuğu ile ilgili iken, Celal isimleri adaleti, yargılayıcılığı, azabı ile ilgili isimleri olarak nitelendirilmiştir. Chittick ve Murata'ya göre birinci grup bağlanma psikolojisinin vurguladığı güvenli çocukların anneye bağlılıkları gibi; bu tür özelliklere sahip olan birine yakın olmanın hoş olacağı duygusunu telkin eden çekici ve ince sıfatlara delalet eder. Bu tür niteliklere anneye özgü nitelikler denilebilir; çünkü bunlar sıcak ve kucaklayıcıdır. Bunlar Rahman, Rahim, Latif, Gafur, Cemil gibi isimleri içine alır. İkinci grup isimler o kadar çekici değildir; çünkü bunlar onları düşünen kimse de bir korku ve haşyet duygusu uyandırır. Bunlar gazaplı, cezalandıran, Celil, Adil gibi isimlerdir (Chittick & Murata, 2000).

Onun Allah ismi, güzel isimlerinin tüm anlamlarının hepsini karşılamakta, bütün güzel isimlere özlü olarak delalet etmektedir ve onun özel ismidir. Güzel isimler, ilahlık, Allah isminin kendilerinden çıktığı sıfatlarının ayrıntı ve açıklamalarıdır. Allah ismi Allah'ın ilah ve mabud olduğunu, insanların sevgi, saygı ve huşu ile umut besleyerek, ihtiyaçlarını ona götürüp, sıkıntı, keder ve korkularında O'na sığınıp güvenerek O'nu Rab edindiğini gösterir (İbn Teymiyye, 2000; İbn Kayyim, 1990, c.1: 38-39; İmam Rabbanî, 2006: 18-22). Allah isminin kökünün anlamlarına bakıldığında dikkat çekici ortak bir anlamla karşılaşılır: Sevgi. Allah yarattığını sevgiyle yaratmıştır. Sevgi yaratılışın sırrı, var oluşun sebebidir (İslâmoğlu, 2006).

İslâm düşüncesinde gerçekte bütün kâinatın Allah'ın ilâhî isimleriyle sıfatlarının karşılıklı etkinliğinden başka bir şey olmadığı vurgulanır. Allah'ın Cemal ve Rahmet isimleri de, Celal ve Adalet isimleri de bir denge ve uyum içerisinde insana yansır. Esmâü'l-Hüsna ile ilgili kaynaklara bakıldığında Cemal isimlerinin yani, Rahmet, Merhamet ve Sevgi boyutunun çok daha fazla öne çıktığı görülür. Kur'an'a gidildiğinde Allah'ın, affediciliği, şefkati, rahmet ve merhametinin de adaleti ve cezalandırmasından çok daha fazla zikredildiği görülür.

Allah Rahman ve Rahim'dir. Her iki kelime de döl yatağı anlamına gelen rahim sözcüğünün kökü olan r-h-m den gelir. Dünya ve onun üzerindeki bizler, O'nsuz var bile olamayacağımız ilâhî rahmetin rahminden doğarız. Bu yüzden kavramın temel anlamı döl yatağından "rahim" alındığı içindir ki bir annenin çocuğu için hissettiği sevgi ve şefkat anlamındaki merhamettir (Nasr, 2001; Nasr, 1984). Rahman, başkalarına yöneltilmiş

iyilik, incelik ve sevgi demek olan merhamet kaynağıdır. Rahman ibadet ve kulluk nesnesidir; çünkü herkesin merhamet ve hayatta kalmaya ihtiyacı vardır. Merhamet olmazsa iyiliğimiz, inceliğimiz ve sevgimiz de olmaz. Rahman terimi aynı zamanda sonsuz derece iyi anlamına da gelir (Bkz. Gazali, 1968; et-Tilmisani, 2000). İslâm'a göre Allah bu isimleriyle yaratıklarından tek tek her biri ile ilgilenir. O, her bir çocuğun en iyi şeylere sahip olmasını isteyen çok çocuklu bir anne gibidir. Anne ve annelik motifi İslâm'da merkezi bir rol oynamaktadır. İslâm geleneği açısından çocuk, ilk yedi yaşına kadar ailesi içerisinde annesinin yanında, ona bağlı olduğu ve annesi ile teyzelerinin gözetiminde yetiştirildiği için annesinin imanı ile özdeşleşir ve bu imanı alır. Büyük İslâm âlimlerinin ve sufilerin otobiyografilerine bakıldığında, annelerin hayatlarında çok büyük rol oynadıkları görülmektedir. Dindar anneleri bu insanlara yalnızca dinsel bir eğitim vermemişler, anneleri kendileri için örnek oluşturduğundan ömürleri boyunca onlara bağlı da kalmışlardır (Schimmel, 2004).

İlahi isimlerde Allah'ın sevgisi ve insanlara yakınlığından bahseden pek çok isim vardır. Çokça vurgu yapılan el-Vedüd sevgi anlamına gelir ve bu sevgi her şeyi kuşatır. Çünkü "Allah insana şah damarından daha yakındır" (Kaf, 50/16) ve insan her ne tarafa dönerse "Allah'ın yüzü oradadır" (Bakara, 2/115). el-Vedüd Allah'ın sevgi ismidir; sevgili anlamındaki Habib de İslâm peygamberinin ismidir. İslâm düşüncesinde hem Allah hem de peygamberi sevgili olarak görülür. Aynı zamanda İslâm geleneğinde alim, veli ve meczup kimselere Allah dostu veya Allah aşığı denilir.

Allah'ın bireyle ve gerçekte bütün Yaratışı'yla ilişkisi söz konusu olunca, bu, her zaman merhamet ve rahmeti içerir. Allah el-Kerim, sonsuz derecede cömert, el-Gafur, tamamıyla bağışlayıcı ve el-Latif, tamamıyla naziktir. Bir Müslüman için, merhamet ile rahmetin bu temel boyutuna dair bilinç olmaksızın Allah'a dua etmek ve hatta Allah'ı düşünmek bile mümkün değildir. Ancak insanın önünde her zaman huşu içinde olması gereken ilâhî celal de gözden kaçırılmamalıdır. Allah, en önemli otoritedir, ama aynı zamanda en sevecen ve tüm isteklere cevap verendir. Tüm rahmet ve lütuf isimleri Allah'ın alakasının gerçekliğine işaret eder. O, Seven, Merhamet eden, Bağışlayan, Esirgeyen, Gözeten, Hayat verendir. Bunlar Allah'ın yaratıklarına yakın olduğunu, onları asla yalnız bırakmadığı olgusunu göz önüne seren niteliklerdir. Bu şekilde anlaşılan bir Tanrı'ya verilen doğal insani karşılık ona yakınlık duymak ve onu sevmektir.

Allah'ın Kur'an'da kendisi için kullandığı isimlerden birisi de el-Velî "Koruyucu Dost" tur. O, benliklerini Tanrı'ya açan, egolarını yenmiş insanlara yakın ve onlarla her şeyi paylaşan Tanrıdır (Sadreddin Konevî, 2002). O asla despot bir Tanrı değildir. İnsanları böyle yaratandır ve onun için de onları ancak O anlayabilir, O affedebilir.

O'nun bir ismi de el-Kâfi "her şeye yeten" dir. İnsanlara tatmin ve güven duygusu veren şey işte budur. Çünkü Allah olanı biteni her şeyi görmektedir (Et-Tilmisani, 2000; Yıldırım,1997). Hiçbir şey O'nun gözünden kaçmamakta ve kaybolmamaktadır. Görülmeyen ama her an hazır ve nâzır olan Rab, insan O'na döner dönmez O da insana rahmetiyle dönmektedir. Kur'an diliyle ifade edilecek olursa "dönmek"ten kasıt insanlara nispetle tevbedir ve O tevbeleri kabul edici olan el-Tevvab'dır (Eaton, 2003; Tatlısu, 1990). O affedici kelimesinin Arapça karşılığı olan "örten" dir; rahmetiyle biz zayıf nesnelere örten, saflığı, yüceliğiyle kirli olan her ne varsa örten-dir. Allah el-Vasi "benzersiz biçimde geniş" sözcüğüyle de isimlenmiştir. Burada tarifsiz bir genişlik bulmamız mümkündür. Allah'ın her şeyi kucaklayan ve seven olduğunu söylemek O'nun uzak ve soğuk duran bir varlık olmadığını; aksine insanlara yakın ve onların günlük işleriyle ilgili olduğunu vurgulamaktır (Tatlısu, 1990). Lütuf ve Rahmet isimleri insanların anlayacağı ve seveceği bir Tanrı'yı anlatır. Bu isimler, tıpkı müşfik bir anne gibi yaratıklarına yakın olduğunu ve onların her ihtiyacını gözettiğini akla getirir. Bir kimse ince, iyi ve sevimli olduğunda, buna verilecek olan insanî karşılık aynısıyla mukabelede bulunmaktadır.

Bir müslümanın geleneksel dinî hayatı, aşkınlık ile içkinlik, korku ve merhamet, adalet ve affedicilik, cezalandırılma korkusu ile Allah'ın bize sevgisine dayalı merhamet ümidi kutupları arasındaki ritmik bir harekete dayanır. Fakat Müslüman için sevgi el-Vedüd ismi her zaman ön plandadır. Kur'an'da sevgiye ya da hubba sayısız gönderme vardır. Yüce Allah'ın: "O çok mağfiret eden (el-Gafur) ve pek severdir (el-Vedud) ayeti (Buruc 85/14) Esmâ-i Hüsnâ da el-Gafur ile el-Vedud isimlerini ihtiva etmektedir. El-Gafur, günahkâr kullarının günahlarını çokça örten ve onları sorgulamayıp, affeden demektir. "el-Gafr-merhamet etmek" in asıl anlamı setretmek, örtmek demektir. Boyanın kırı örtmesini anlatmak üzere de bu kökten gelen kelime kullanılır. Başlı örten başlığa el-miğfer denilmesi de buradan gelmektedir. El-Vedud ise katıksız sevgi ve sevginin en latifi olan el-Vedd'dan gelir. Kendisine bağlananlara çokça sevgi besleyen ve onlara yardım ve verdiği zaferleriyle onlara yakın olan anlamına gelir

(İbn Teymiyye, 2000). O çok sevendir ve Müslüman bundan asla şüphe duymaz. İslâm peygamberinin lakaplarından birisi, genellikle Allah'ın dostu diye çevrilen ama "Allah'ın sevdiği" anlamına gelen Habibullah'tır. Habibullah sözcüğü ile isimlendirilen peygamber modeline dayalı İslâmî etik de merhamet, iyilik, koruma, rahmet ve affetme erdemleri üzerine kurulmuştur. İslâm Allah'ın Sevgi olduğunu söyler; çünkü bu O'nun ilâhî isimlerindedir. Ama Allah'ı yalnızca sevgiyle özdeşleştirmez. Çünkü O, aynı zamanda bilgidir ve ışıktır, adalettir, celaldir, tıpkı barış ve cemal olması gibi (Nasr, 2003; Dihlevî, 1999, c.2: 295-299). Hiçbir zaman sevgisiz değildir, O'nun sevgisi kâinatın yaratılması ve O'nunla ilişkimiz için temeldir (Nasr, 2003).

Allah ne er ne de dişidir. Ancak İslâm'ın derûnî geleneğinde onun özüne, bazen dişil bir biçimde işaret edilir ve uluhiyet bazen sevgili olarak anılır. Yaratıcı ve hafız olarak dünyaya çevirdiği veçhesine ise, eril biçimde hitap edilir. Erkek kaynağını ilahdaki mutlaklıktan alırken, dişisi ise aynı zamanda Allah'ın dâhili yanı olan sonsuzdan alır. Yaratan ve vahyeden Tanrı eril bir karakterde görünürken, O'nun tezahür etmeyen yönünün dişil bir karakter taşıdığı fark edilir. İlahi öz Arapçada müennes olan ez-Zat'tır. Allah'ın eril yönü olan el-Celal (Haşmet) ismiyle ilişkili olan adalet, sertlik ve haşmet ile, dişil yönü ise el-Cemal (güzellik) ismiyle uyum içinde olan merhamet ve cömertlik ile özdeşleştirilir. İlahi rahmeti ifade eden er-Rahme de dişildir. Kur'an'daki Allah tasvirinden O'nun eril ve dişil boyutlarını ve ayrıca Kur'an'ın mesajının her iki cinse de hitap edip her ikisini de aynı ölçüde ilgilendirdiğini görmek mümkündür (Nasr, 2001; Armstrong, 1998) .

Tasavvufî Gelenekte Allah Tasavvuru

Tasavvuf İslâm vahyinin kalbi olarak görülür ve Allah sevgisi veya ilâhî sevgi İslâm tasavvufunda en önemli konulardan biridir. Sevgi boyutu İslâm'da Sufizmin içinden taşar ve Sufizm mistik sevgi hakkında şimdiye kadar yazılmış en büyük edebî eserleri ortaya çıkarmıştır. Sufilerin çoğunluğuna göre Allah, genel anlamda âlem ve özel anlamda da insanla ilişkisini belirleyen sıfatları olan müşahhas bir varlıktır. Onların Allah anlayışlarının ana çerçevesi Kur'an'dan alınmıştır. Fakat bu çerçeveye kendine özgü niteliklerini kazandıran detaylar kendileri tarafından eklenmiştir. Onlar, Allah âlemin yaratıcısı ve koruyucusudur derler. O, her şeyin Failidir, göklerin ve yerin Nurudur, Rahman ve Rahim'dir. Allah, insanların

kalplerinde yerleşmiş bir ilahtır. Sufi Rabbini uzakta aramaz, çünkü eğer müşahede edebilirse Allah'ın vatanı onun kalbidir. Sufilerin asıl hedefleri, bireysel benliğin Allah'ın müşahedesinde bütünüyle fani olmasıdır (İmam-ı Rabbânî, 2004, c.1: 711-727; Hermansen, 1985; Afifi, 2000).

Kur'an'da Allah-insan arasındaki "sevgi dili", Allah'tan insana doğru kayan sınırsız merhamet ve cömertlikle yansıtılır. Sufilere yol gösteren, Allah insan arasındaki sevgiye dair kelimeler hep bu bağlamda değerlendirilir: Merhamet-rahme, nimet-ni'me, bağışlama-mağfire ve cömertlik-fadl. Bir bağlanma figürü olarak Allah "Veli"dir, yani kuluna yakınlık gösteren-yakın olan ve onu koruyandır. O kendisine bağlanan-teslim olan, itaatkâr ve seven kuluna cömertliği, şefkati en çok olandır ve onu koruyup himaye edendir (Scattolin, 2001, 243-244).

Tasavvufla birlikte ortaya çıkan olumlayıcı yön, sufilerin psikolojisindeki özel bir ruh halinin sonucudur. Bu ruh hali "muhabbet" şeklinde adlandırılan şeyin ta kendisidir. Muhabbetin çokluğundan ve aşırılığından dolayı muhibde onu nihaî hedefe, maksada doğru yönelten bir heyecan ortaya çıkmaktadır. Bu heyecan "şevk" şeklinde adlandırılmaktadır ve müştakların amacı mahbuba, yani Allah'a ulaşmaktır (Pürcevadi, 1999). Allah-insan arasındaki sevginin, aşk, muhabbet ve şevk gibi doruk deneyimlerle doruk deneyimlerle yaşanması sufilere has en önemli tecrübelerdir. Muhabbet, aşk ve şevk kavramları sufilerin Allah ile insan arasındaki bağlılık ve dinamizmi açıklamak için kullandıkları temel kavramlardandır (Bkz. Kuşeyrî, 1991; Kelabazi, 1992).

Sufi düşüncesindeki Allah tasavvuru, Allah'la insan arasındaki karşılıklı sevgi, güven ve tatmine dayanan bir estetik yaşantısıdır. Bu bir ilâhî aşk inancının yansımasıdır. Allah, sufilerin maşukudur, onu sadece kendi zatı için sevmek sufi çabanın biricik gayesidir. Bu aynı zamanda ilâhî aşkın; başkalarını sevmek ve onları kendine tercih etmenin en büyük fazilet olduğu sonucunu da gösterir. Sufilere göre benliğin Allah yolunda yapılması ancak böyle bir sevgiyle gerçekleşebilir.

Kur'an'ın metinlerine bakıldığında aşağıdaki ayetlerde, Allah ile insan arasındaki karşılıklı sevgiye (hubb) çok büyük önem verildiği görülür. "Peki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir" (Âl-i İmran 3/31). "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (Â'raf, 7/155). Sufiler

bu ayetlerden Allah'ın sevgisi ve varlığıyla ilgili kişisel samimi bilgi ve onunla karşılıklı ilişkiye dair anlamlar çıkarırlar. Onlara göre bu durum bir annenin şefkat hissini yoğunluğu ve yakın içten bir dostluk gibidir. Bağlanma literatürü açısından bakıldığında, güvenli bağlanan insanların ilişkilerinde görülen; karşılıklı güven, yüksek kendilik saygısı, samimi kişisel ilişkiler, paylaşma, verici sevgi gibi özelliklerin Allah-insan arasında da en önemli ilişkiler kategorisi olduğu görülmektedir.

Allah-insan arasındaki sevgi ilişkisinin sıradan insani sevgi ilişkilerinden daha farklı bir tanımlama içerdiği de unutulmamalıdır. Buradaki sevgi en yüksek –saf sevgi olan manevi bir bağlılığın, huzurun ve dostluğun yaşantılanmasıdır. Burada asla aşırı tutku ve şehvî anlam aranmamalıdır. Zaten sufilere göre bu aşka dönmektir, muhabbettir, özlemdir, şevktir. Şevk, taleptir; mahbuba ulaşma arzusudur, bu arzunun gerçekleşmesi için gösterilen çaba ve gayrettir (Kaşani, 2004; Pürcevadi, 1999).

A. Schimmel, daha önce değindiğimiz Allah'ın isimlerinden olup sık sık tekrar edilen Er-Rahman ve Er-Rahim sözcüklerine kök teşkil eden Rahme, yani “merhamet” kelimesinin, rahim yani ana rahmi ile aynı kökten gelmesinin; nasıl anne, çocuk için sığınılacak bir yer, barınak teşkil ediyorsa, Allah da insan için daima bir sığınak ve güvenilecek yer olmaktadır, yorumunu yapar (Schimmel, 1999).

Sufi düşüncede her şeyi oluşturan muhabbet, “ana” rumuzu ile temsil edilir. Rahmet de bizatihi “ana” veya “süt anne” olarak kavramlaştırılır. Muhabbet “ezelî Meryem”dir, çocuklarına kol kanat geren, onları şefkatiyle büyüten bir anadır. Sufiler, sadece muhabbet ve rahmet gibi soyut kavramlarla hareket etmezler. Onlara göre bağlanma sistemi ile uyumlu olarak peygamberler de müşfik birer anne gibidirler; çünkü peygamberler çocuğun, yani kendilerine emanet edilmiş ruhların-benliklerin gelişimi için çalışır, gayret gösterirler.

Bağlanma sistemi ve anne ile çocuk arasındaki güvenli bağlılıklar açısından sufi gelenekte sadece peygamberler “anne” olarak düşünülmemektedir. Sufi tarikin mürşidi de bu tasvir altında gösterilebilir. Müridin sufi tarikatın sınırlarına vakıf olabilmesini teminen, mürşitle mürid arasındaki manevi yakınlık ve bağlılık da “emzirme”ye benzetilir. Sufi mürşit, müridini göğsünde gıdalandırır; bir ölçüde mürşit, müridine hikmet sütünü ve şefkatini içmek üzere vermektedir (Schimmel, 1997). Böylece anne şefkati ve sınırsız sevgisini tadan birey gibi sufi de yavaş yavaş, güvenilir bir şekilde, saygı ile ve benliğine akan ışıqla manevi gelişimini devam ettirir.

Bağlanma teorisi açısından Tanrı inancı ve bağlılığı, sıkıntılı zamanlarda güvenli bir sığınak, yalnızlıktan kurtaran bir bağ ve kaygıyı azaltan önemli bir unsur olarak ortaya çıkar. İslâm'da Allah-insan arasındaki ilişkiyi betimleyen en önemli kavramlardan birisi Allah'a sarılma-i'tisam kavramıdır. Ayetlerde geçen sarılma; Allah'a sarılma ve Allah'ın ipine sarılma olarak iki boyutlu gerçekleşir.

“Allah'a iman edip O'na sarılanlara gelince; onları kendinden bir rahmetin ve bir lütfun içine sokacak ve kendisine varan dosdoğru bir yola iletacaktır.” (Nisa 4/175).

“Kim Allah'a sınımsız sarılırsa muhakkak doğru yola iletilmiştir.” (Âl-i İmran 3/101).

“Allah'a sarılın; sahibiniz O'dur. O ne güzel sahip ve güzel yardımcıdır.” (Hacc 22/78).

“Topluca Allah'ın ipine sınımsız sarılın, ayrılığa düşmeyin.” (Âl-i İmran 3/103).

Bu ayetlerde geçen sarılma-i'tisam kelimesi, kişinin kendisini koruyan, sakınılması ve korunulması gereken şeyden uzak tutan bir şeye tutunmak anlamına gelir. Buna göre dünya ve ahiret mutluluğu ve olumlu bir ruh sağlığı Allah'a ve Allah'ın ipine sarılmaya bağlıdır. Bu iki koruyucuya sarılmadan insanların kurtuluşa ulaşmaları mümkün görünmemektedir. Allah'ın ipine sarılmak rahmet ve hidayete götürür ve kişiyi delalete-kötü yola düşmekten sakındırır. Allah'a sarılmak ise kişiye güç, erzak ve içgörü sağlayarak, Allah'a ulaşma ve merhamete kavuşmak için ne gerekiyorsa onlara ulaştırır (İbn Kayyim, 1990, c.1: 359).

Yukarıdaki ayetlerde geçen sarılma-i'tisam kelimesinin bir anlamı da Kur'an'a ve Hz Peygambere sarılarak olumlu bir benlik gelişimi ve güç kazanmak demektir. Zira Allah'a, Kur'an'a ve Hz. Peygambere sarılmak, aynı zamanda insanın cömertlik, ihsan, iyilik ve lütufa ulaşılmasını sağlar. Bu korunma, güç kazanma, her türlü kötülüğe götürecek şeylerden korunma, sığınma, güven ve huzur demektir (Kurtubî, 1997, c.4: 306-307; Kurtubi, 1998, c.5: 576).

İbn Kayyim'e göre İslâm inancında “Allah'ı tanıma, sevme, O'nunla yalnızlığını giderme, O'nunla buluşmak için can atma, O'nunla huzur bulma, O'ndan ve O'nunla beraber olmaktan hoşnut olma; kişinin benliğinin-ruhunun bu dünyadaki sığınağı ve yurdudur.” (İbn Kayyim, 2003: 248-249). Zaten Kur'an'da da “İyi bil ki Allah dostlarına korku yoktur ve

onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar ki inandılar ve sakınmaktadırlar. Dünya hayatında da ahirette de müjde onlara, Allah'ın kelimeleri değişmez. İşte büyük kurtuluş budur." (Yunus 10/62-64) buyrulmaktadır.

Sonuç

Bağlanma teorisinin; gelişim, sosyal ve kişilik psikolojisi açısından önemli fonksiyonlar icra ettiği kadar, din psikolojisi için de yeni araştırma alanları açan ve farklı bakış açıları sağlayan bir teori olduğu söylenebilir. Birey için sığınılacak güvenli bir alan oluşturması bakımından dinî kavramlaştırma için faydalı bir model sunan bağlanma teorisi; psikolojik sorunlarla başa çıkmada güvenli bir yer olarak dinin ve Tanrı tasavvurunun fonksiyonlarını ortaya koyabilir. Özellikle Allah'a güvenli olarak bağlanan insanlar, güvensiz bağlanma ilişkileri olan insanlara göre fiziksel, sosyal ve duygusal olarak daha olumlu bir hayat sürerler. Tanrı'ya güvenle bağlananlar, diğer insanlarla daha sıkı sosyal ilişkilere girerek kaygı ve endişeden uzak çok daha pozitif bir ruh sağlığına sahip olurlar. Bağlanma teorisine göre, Tanrı'yı müşfik, sevecen, rahmet ve merhamet sahibi olarak gören bireylerin daha yüksek benlik saygısı ve daha olumlu bir benlik kavramına sahip oldukları görülmüştür. Bağlanma teorisi bireyin dinî gelişimi ve Tanrı tasavvurunu anlamak için din psikologlarına sağlam bir temel sağlayabilir. Bundan dolayı din psikolojisi alanının ülkemiz bağlamında, bağlanma teorisinin zenginliği ve genişliğinden yararlanarak İslâm dinini anlama ve kavramada çok önemli açılımlar yakalayabileceğine inanıyoruz.

Bağlanma teorisi dinamiklerine göre, İslâm'da birey Allah ilişkisinin dinamik bir yapılanma gösterdiği söylenebilir. Bireyin Allah'la olan her ilişkisi, O'nunla yakınlığı elde etmeyi teşvik eder. Allah'ın uzaklığına gösterilecek insani tepki O'na yakınlığı aramayı gerektirir. Şüphesiz Allah, hayatın, bilginin, arzunun, gücün, konuşmanın, acımanın, iyinin ve gerçek olan her şeyin kaynağıdır. Allah-insan ilişkisinde, Allah'ın Rahmet ve Adaleti arasında şaşmaz bir denge vardır. O Kadir-i Mutlak'tır ve aynı zamanda Rahman ve Rahim'dir. Kur'an insana O'nun esirgeyici ve bağışlayıcı, sığınılacak ve koruyan olduğunu hatırlatmaya devam eder. Allah'a güvenle bağlanabilen bireyin bütün dua ve niyazlarında, günlük işlerinde merhamet ve şefkat merkezi kavramlardır. Merhamet ve şefkat içeren sözcükler İslâmî Tanrı anlayışı, insan ile Tanrı arasındaki ilişki, insan ile yaratılmışların geri kalanı arasındaki ilişkileri belirleyen en temel sözcüklerdir.

Bağlanma teorisine göre, ihtiyaçlarına doğru olarak karşılık verilen birey, özellikle anne-babası ve çevresindeki nesne ve kişilerle daha fazla etkileşime girer. Bu etkileşim aracılığıyla kesintisiz bir benlik-oluşturma süreci yaşanır. Birey güvenli bir bağlanma gerçekleştirebilmişse; bilişsel becerilerini ve duyularını geliştirebilir, kendine güven duyar ve tüm duygularından hoşnut kalacağı deneyimler yaşar. Bu deneyimler ileride, bireyin süreklilik hissi yaşamıyla birlikte Allah'a yönelik olumlu, dinamik bir ilişkiye rehberlik edebilirler.

Kaynakça

- Afifi, E. (2000). *İslâm düşüncesi üzerine makaleler* (çev. Ekrem Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ainsworth, M. D. S. (1982). Attachment: Retrospect and prospect. C. M. Parkes & J. S. Hinde (Ed), *The place of attachment in human behavior* içinde (ss. 3-30). London: Tavistock Publications.
- Armstrong, K. (1998). *Tanrı'nın tarihi: İbrahim'den günümüze 4000 yıllık tanrı anlayışı* (çev. O. Özel vd.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Aydın, M. (1991). *Kant'ta ve çağdaş İngiliz felsefesinde: Tanrı-ahlâk ilişkisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Aydın, M. (2000). *Makaleler I: Âlemden Allah'a*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Bartholomew, K. & Shaver, P. R. (1998). Methods of assessing adult attachment. J. A. Simson & W. S. Rholes (Ed), *Attachment theory and close relationships* içinde (ss. 30-41). New York and London: The Guildford Press.
- Belsky, J., Rosenberger, K. & Crnic, K. (2000). The origins of attachment security, S. Goldberg, R. Muir & J. Kerr (Ed), *Attachment theory: Social, developmental, and clinical perspectives* içinde (ss.153-163). Hillsdale and London: The Analytic Press.
- Bowlby, J. (1969-1982). *Attachment and loss: Volume I attachment*. New York-London; Tavistock Institute-Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Volume II seperation, anxiety and anger*. London-New York: Tavistock Institute-Basic Books.
- Bowlby, J. (1980-1988). *Attachment and loss: Volume II, loss, sadness and depression*. London: Tavistock Institute-Pimlico.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. London and New York: Routledge-Basic Books.
- Bretherton, I. (1987). New perspectives on attachment relations: Security, communication and internal working models. S. D. Osofsky (Ed.), *Handbook of infant development* içinde (ss. 1062-1066). New York: A Wiley-Interscience Publication.
- Bretherton, I. (2000). The origins of attachment theory. S. Goldberg, R. Muier, & J. Kerr (Ed), *Attachment theory* içinde (ss. 45-84). New York: Analytic Press.

- Bretherton, I., & Munholland, K. A. (1999). Internal working models in attachment relationships: A construct revisited. *Handbook of Attachment*, J. Cassidy and P.R. Shaver (Ed.), New York and London: The Guildford Press.
- Bretherton, I. (1987). New perspectives on attachment relations: Security, communication, and internal working models. J. D. Osofsky (Ed), *Handbook of infant development* içinde (ss. 1066-1069). New York: A Wiley-Interscience Publication.
- Bretherton, I., Ridgeway, D., & Cassidy, J. (1990). Assessing internal working models of the attachment relationship. M. T. Greenberg vd.(Ed), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* içinde (ss. 273-299). Chicago: The University of Chicago Press.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (1991). Sahihu'l-Buhari, c.1-8, Beyrut.
- Cassidy, J. (1999). The nature of the child's tie. J. Cassidy & P. R. Shaver (Ed), *Handbook of attachment* içinde (ss. 3–20). New York: The Guilford Press.
- el-Cevziyye, İ. (1990). *Medaricu's sâlikin: Kur'anî tasavvufun esasları* (çev. Ali Ataç vd.) c.1-3. İstanbul: İnsan Yayınları.
- el-Cevziyye, İ. (2003). *Ed-Dau Ve'd-Deva: Kalbin ilacı* (çev. Savaş Kocabaş). İstanbul: Karınca Kitap Yayınları.
- Chittick, W. C. & Murata, S. (2000). *İslâm'ın vizyonu; İnanç ve uygulama* (çev. Turan Koç). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cortina, M. & Mario, M. (2003). Attachment theory, transference and the psychoanalytic process. M. Cortina & M. Marrone (Ed), *Attachment theory and the psychoanalytic process* içinde (ss. 27–41). London: Whurr Publishers.
- Dihlevî, Ş. V. (1999). *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (çev. M. Erdoğan), c.1-2. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eaton, G. (2003). *Tanrı'ya hatırlamak* (çev. S. L. Gürkan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Farukî, İ. R. (1987). *Tevhid* (çev. Dilaver Yardım). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Fazlur Rahman, (2000). *Ana konularıyla Kur'an* (çev. Alparslan Açıkgenç). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Feeney, J. A. (1999). Adult romantic attachment and couple relationships. J. Cassidy & P. R. Shaver (Ed), *Handbook of attachment* içinde (ss. 361-362). New York: The Guilford Press.
- Fonagy, P. (2001). *Attachment theory and psychoanalysis*. New York: Other Press.
- Gazali (1968). *Esmâ'ül hüsnâ şerhi* (çev. M. Feriştat). İstanbul: Merve Yayın Dağıtım.
- Gazali (1973). *İhyau 'ulûmu'd-din* (çev. A. Serdaroğlu). c.1-4. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Grangvist, P. (2002). *Attachment and religion: An integrative developmental framework*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Greenberg, J. R., & Mitchell, S. A. (1983). *Object relations in psychoanalytic theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Güler, İ. (2003). *İman ahlâk ilişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Güngör, D. (2000). *Bağlanma stillerinin ve zihinsel modellerin kuşaklararası aktarımında anababalık stillerinin rolü*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Havva, S. (1986). *İslâm inancında Allah'a inanmak* (çev. Faruk Yılmaz). İstanbul: Yenda Dağıtım.
- Hazan, C. & Shaver, P. R. (1994). Attachments as an Organized Framework for Research on Close Relationships. *Psychological Inquiry*, 5.
- Hermansen, M. (1985). The God concept among Muslims. A. T. Nicolas (Ed), *God: Experience or Origin* içinde, New York: Paragon House.
- Holm, G. N. (1995). Affective theory and religious experience. R. W. Hood (Ed.), *Handbook of Religious Experience* içinde, Birmingham: Religious Education Press.
- Hortaçsu, N. (1997). *İnsan ilişkileri*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Hortaçsu, N. (2003). *Çocuklukta ilişkiler: Ana baba, kardeş ve arkadaşlar*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Izutsu, T. (t.y.) *Kur'an'da Allah ve insan* (çev. Süleyman Ateş). İstanbul: Yeni Ümit Yayınları.
- İbn Teymiyye (1987). *İbn Teymiyye külliyatı: Rabb olarak Allah'ın birlenmesi* (çev. Yusuf Işıcak vd.). c.1-6. İstanbul: Tevhid Yayınları.
- İbn Teymiyye (2000). *el-Akîdetü'l-vasıtiyye ve şerhi* (şerh: M. Halil Herras; çev. M. Beşir Eryarsoy). İstanbul: Guraba Yayınları.
- İdris, G. S. (1982). The attributes of God: An Islamic point of view. F. Sonteg & M. D. Bryant (Ed), *God –the contemporary discussion* içinde, New York: The Rose of Sharon Press.
- İmam-ı Rabbânî (2004). *Mektûbat-ı Rabbânî* (çev. T. Hakan Alp vd.). c.1-3. İstanbul: Yasin Yayınları.
- İmam Rabbanî (2006). *Ma'arîf-i ledünniyye: Ariflerin halleri* (çev. Necdet Tosun). İstanbul: Sufi Kitap Yayınları.
- Kart, N. M. (2002). *Yetişkin bağlanma stillerinin bazı bilişsel süreçlerle bağlantısı: Sağlık personeliyle yapılan bir çalışma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaşani, A. (2004). *Tasavvuf sözlüğü* (çev. Ekrem Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kelabazi (1992). *Ta'arruf: Doğuş devrinde tasavvuf* (çev. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kirkpatrick, L. A. & Shaver, P. (1990). Attachment theory and religion: Childhood attachments, religious beliefs and conversions. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 4, 29-34.
- Kirkpatrick, L.A. & Shaver P. (1992a) An attachment-theoretical approach to romantic love and religious belief. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3, 18-26.
- Kirkpatrick, L. A. (1992b). An attachment theory approach to the psychology of religion. *The International Journal For The Psychology of Religion*, 2(1).
- Kirkpatrick L. M. (1995). Attachment theory and religious experience. R. W. Hood (Ed), *Handbook of religious experience* içinde, Birmingham: Religious Education Press.
- Kirkpatrick, L. A. (1998). God as a substitute attachment figure: A longitudinal study of adult attachment style and religious change in collage students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(9).

- Kirkpatrick, L. A. (1999c). Attachment and religious representations and behaviour. J. Cassidy & R. K. Shaver (Ed), *Handbook of attachment theory and research* içinde. New York: Guilford Press.
- Kirkpatrick, L. A. (1999d). Attachment theory and religious experience. R. W. Hood (Ed.), *Handbook of Religious Experience* içinde, Birmingham: Religious Education Press.
- Kirkpatrick, L. A. (2005), *Attachment, evolution, and the psychology of religion*. New York: The Guilford Press.
- Kurtubî (1997). *el-Câmiu li-ahkâmî'l Kuran* (çev. M. Beşir Eryarsoy), c.1-19. İstanbul: Buruç Yayınları.
- Kuşeyrî, A. (1991). *Kuşeyrî risalesi* (çev. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Main, M. & Solomon J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/ disoriented during the ainsworth strange situation. M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E.M. Cummings (Ed), *Attachment in the preschool years* içinde (ss. 121-157). Chicago and London: The University Of Chicago Press.
- Meins, E. (1997). *Security of attachment and the social development of cognition*. London: Psychology Press.
- el-Mekkî, E. (1999). *Kütü'l-kulûb: Kalplerin azığı* (çev. Muharrem Tan), c.1-4. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Mevdudî, E. (1986). *Tefhimü'l-Kur'an: Kur'an'ın anlamı ve tefsiri* (çev. M. H. Kayanî vd.), c.1-7. İstanbul: İnsan Yayınları.
- el-Muhasibi, H. (2003). *el-akl ve fehmi'l Kur'an: Akıl ve Kur'an'ın anlaşılması* (çev. Veysel Akdoğan). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Müslim b. El-Haccac (1983). *Sahih-u Müslim*, c.I-5. Beyrut.
- Nasr, S. H. (1987). *God. Islamic Spirituality-Foundations*. New York.
- Nasr, S. H. (2002). *İslâm'ın kalbi* (çev. Ahmet Demirhan). İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Nasr, S. H. (2001). Kulluk edilecek, sevilecek ve bilinecek hakikat: Allah. *Divan*, 2(9).
- Özler, M. (1995). *İslâm düşüncesinde tevhid*. İstanbul: Nun Yayınları.
- Pine, F. (1985). *Developmental theory and clinical process*. New Haven: Yale University Press.
- Pürcevadî, N. (1999). *Gökyüzünde ayın görüntüsü: İslâm düşüncesinde Allah'ın görülmesi tartışmaları* (çev. Ahmet Çelik). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Rholes, W. S., Simpson, J. A. & Stevens, J. G. (1998). Attachment orientations, social support, and conflict resolution in close relationships. J. A. Simpson & W. S. Rholes (Ed), *Attachment theory and close relationships* içinde (ss. 166-188). New York: Guilford.
- Rowatt, C. W., & Kirkpatrick, L. A. (2002). Two dimensions of attachment to God. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(4), 645-648.
- Sadreddin K. (2002). *Esmâ-i hüsnâ şerhi* (çev. Ekrem Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Scattolin, G. (2001). İslâm tasavvufunda Allah sevgisi (çev. A. Galip Gezgin), *Tasavvuf*, 2(5).

- Schimmel, A. (1999). *Ruhum bir kadındır* (çev. Ö. Enis Akbulut). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Schimmel, A. (2004). *Tanrı'nın yeryüzündeki işaretleri* (çev. Ekrem Demirli). İstanbul: Kalcı Yayınevi.
- Schottenbaver, M. A., Fallot, R. D. & Tyrrell, C. L. (2004). Attachment well-being and religious participation among people with severe mental disorders. Dayringer R., & Oler D. (Ed.) *The image of God and the psychology of religion* içinde, New York: The Haworth Pastoral Press.
- Sinanoğlu, M. (2000). İman. *DİA*, c. 23. İstanbul: TDV Yayınları.
- Sinanoğlu, M. (2001). İslâm. *DİA*, c. 23. İstanbul: TDV Yayınları.
- et-Tilmisani, A. S. (2000). *Esmâü'l-hüsna* (çev. S. Alpay). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tatlısu, A. O. (1990). *Esmâü'l-hüsna şerhi*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Thompson, R. A. (1999). Early attachment and later development. J. Cassidy & P. R. Shaver (Ed), *Handbook of attachment* içinde (ss. 265-282). New York: The Guilford Press.
- Tolan, Ö. Ç. (2002). *Üniversite öğrencilerinde kaygı belirtileri ve bağlanma biçimleri ile kişilerarası şemalar arasındaki ilişkiler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topaloğlu, B. (1989). Allah. *DİA*, c.2. İstanbul: TDV Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2001). İslâm. *DİA*, c.23. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tyson, P. & Tyson, R. L. (1990). *Psychoanalytic theories of development: An integration*. New Haven: Yale University Press.
- Ulutürk, V. (1998). *Kur'an-ı Kerim Allah'ı nasıl tanıtıyor?* İzmir: Nil Yayınları.
- Weiss, R. S. (1982). Attachment in adult life. C. M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Ed), *The place of attachment in human behavior* içinde (ss. 171-183). London and New York: Tavistock Publications.
- West, M. L., E., Adrienne & Keller-Sheldon (1994). *Patterns of relating: An adult attachment perspective*. New York: The Guilford Press.
- Yalom, D. I. (2004). *Din ve psikiyatri* (çev. Özden Arıkan). İstanbul: Merkez Kitaplar.
- Yıldırım, S. (1997). *Kur'an'da uluhiyet*. İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Yurdağür, M. (1999). *Ayet ve hadislerde esma-i hüсна: Allah'ın isimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Zia Ullah, M. (1984). *Islamic concept of God*. London and Boston: KPI Limited.

From Mother to Divine: Attachment Theory and Representation of Allah in Islam

Akif HAYTA, Lecturer*

Uludağ University Theology Faculty

Citation- Hayta, A. (2006). From mother to divine: Attachment theory and representation of Allah in Islam. *Journal of Values Education-Turkey*, 4 (12), 29-63. © Center for Values Education

Abstract- Attachment theory, as developed by John Bowlby is a psychological theory of personality and social development across the life span. Attachment theory focuses on the development of the bond between infant and caregiver, and the ways in which the functioning of this relationship influences subsequent psychological development. The theory has generated a large body of research on infant and child development and has been extended to the psychology of religion. More recently, Kirkpatrick proposed that the theory provides a powerful framework for understanding many aspects of religious belief, particularly with respect to perceived relationships with God. A central focus of the attachment approach to religion concerns perceived attachments to God. Although God is referred to by many names in the Quran the supreme Name by which He is known is "Allah". According to Islamic theology, Allah is believed to be always near. In Islamic spirituality Love and Light as the two central attributes of God are particularly significant and have led to distinct models of spirituality. The Quranic Concept "Hubb" (love) is the core concept that determines the relationship between God and human being. This is why the Muslim Scripture (Qur'an) refers to Allah as al-Wadūd, the One Who Loves Most. Two other names, namely ar-Rahman and al-Rahim are also frequently used in attachment to the Supreme name Allah. The purpose of the present study is to examine the applicability of attachment theory to Islamic concept of God.

Key Words- Attachment theory, Mother, Parent-Child Relations, Childhood, God Image-Representation, Islam.

---

* **Address for correspondence-** Akif Hayta. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Fethiye Mah. Kirlangıç Sok. No: 2 16130 Nilüfer / Bursa **E-Mail-** akifhayta@hotmail.com